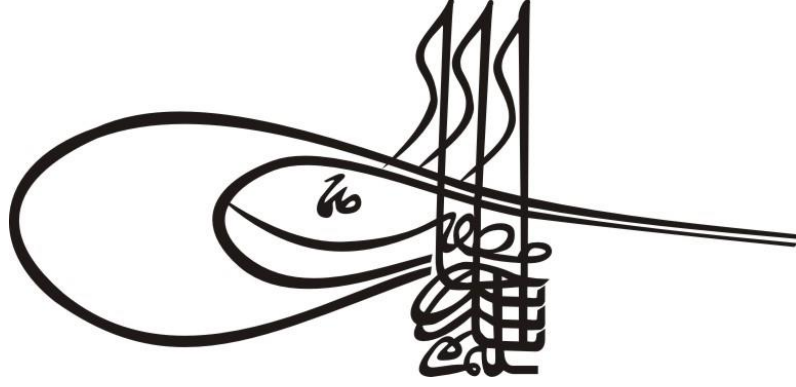

Turkish Studies

International Periodical For The Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

AHMET TOPALOĞU ARMAĞANI
TARİH SAYISI

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.turkishstudies.net'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indekslere tanıtılması gibi işlemler Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketi tarafından ücret karşılığında yapılmaktadır. Dergide basım kararı alınan yazıların sahipleri yazılarının tasarım, yayın ve indeks masraflarını Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketine öderler.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 9/7 Summer 2014

FUAD KÖPRÜLÜ ve TÜRK TARİHİNDE KÖKENLER; SÜREKLİLİK, DIŞ TESİR ve HUSUSİ TEKÂMÜL*

*Cihad CİHAN***

ÖZET

Fuad Köprülü, modern Türk tarihçiliğinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Farklı sahalardaki çalışmalarıyla çok geniş bir coğrafyaya ve zamana dağılan Türk tarihini bir bütün halinde, tarihsel süreç içerisinde ele almıştır. Osmanlıdan Cumhuriyete kadar uzanan dönemde, Türk tarihçiliğinin romantik tarihçilikten rasyonel ve bilimsel tarihçiliğe geçiş sürecinde belirleyici bir etkisi olmuştur. Köprülü'nün öne çıkan özelliği, tarih usulüne, yani Türk tarihinin nasıl ele alınması gerektiğine dair teklif ettiği yeni yöntem biçimine, araştırmalarının kapsam ve derinliğine, Avrupa bilim ve metodunu Türkiye'ye taşıma çabalarına, Türk tarihi ve kültürü çalışmalarına yaptığı teorik katkılara dayandırılmaktadır.

Ancak Köprülü'yü farklı kılan asıl özelliği Batı'nın ilmî usul ve anlayışını alırken Türk tarihinin ve kültürünün gelişimindeki farklılığı görerek buna uygun bir usulü tatbik etmesidir. Köprülü muhtelif sahalarda Türk tarihi ve kültürü ile ilgili yaptığı çalışmalarında önce meselenin o günkü durumunu ele alır, yerli, yabancı dilde yazılanları değerlendirir. Daha sonra nasıl bir usul takip edilmesi gerektiğini, Türk tarihinin gelişim farklılığını da dikkate alarak tespit eder. Meselenin Türk tarihindeki kökenini bulmaya çalışır, daha sonra tarihi sürekliliği adım adım takip eder. Bu takipte dış tesirleri mukayeseler yoluyla belirler. Son olarak hususi bir tekâmülü kaynaklarıyla birlikte ortaya koyar. Türk tarihi ve kültürüyle ilgili yaptığı bütün çalışmalarında bu yönetime dair pek çok örnek görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fuad Köprülü, Tarih Metodu, Bütünlük, Dış Tesirler, Hususi Tekâmül

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: ccihan@aku.edu.tr

FUAD KÖPRÜLÜ AND IN TURKISH HISTORY ORIGINS; CONTINUITY, EXTERNAL EFFECT AND SPECIAL EVOLUTION

ABSTRACT

Fuad Köprülü is regarded as the founder of the modern Turkish historiography. With his works in different areas spread across a wide geography and time in Turkish history has investigated in the historical process as a whole. He has been a decisive impact on the transition process of Turkish historiography from romantic historiography to rational and scientific historiography in the period extending from the Ottoman Empire to the Republican period. Köprülü's outstanding feature was his historical methodology, namely how Turkish history should be handled. On this matter, he offered a new method for the historical research. The scope and to the depth of his researches, his theoretical contributions on the studies of Turkish history and culture were based on his efforts on the carrying of European science and method into Turkey were the reasons for this understanding.

However, the main feature distinguishes Köprülü was his noticing the differences in the development of Turkish history and culture and applying a methodology proper to this by taking the scientific principles and understanding of western world. Köprülü on his works on the various fields of Turkish history and culture first considers the contemporary position of the subject and evaluates the national and international writings. Then he determines the methodological method by taking account of the different developing process of Turkish history. He tries to find the roots of the subject in the Turkish history then step by step follows the historical continuity. He determines the external effect factors by comparisons. Finally he exposes the special development by showing it with sources. Many examples can be seen about this methodology on his works about the Turkish history and culture.

Key Words: Fuad Köprülü, Historical Methodology, Integrity, External Effects, Special Evolution

Giriş

Batı'da 17. yüzyılda başlayan bilimsel anlayış, özellikle fen bilimlerinde ortaya çıkmıştır. Zamanla tarih biliminin de bu gelişmeye katılması için bazı nesnel ölçüler oluşturulmuş, böylelikle edebiyat ve felsefeden ayrılarak kendi çalışma alanı tanımlanmıştır. Batı'da "Tarih yüzyılı" da denilen 19. yüzyılda tarih bilimi, artık disiplinleri ve kendine ait yöntemleri olan bir bilim dalı haline gelmeye başlamıştır. Bu gelişme 1880'lerden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür. Bu dönem aynı zamanda milliyetçi düşüncenin altın devrini yaşadığı, kavimlerin milletleşme sürecinde romantik girişimlerde buldukları bir dönemdir. Romantik dönem millî birliği güçlendirecek ve anlamlı kılacak tarihi çalışmaların önemsendiği bir dönemdir. Bu dönemde milletin ne kadar eski ve köklü bir geçmişe sahip olduğu, tarihinin nasıl başarı ve zaferlerle dolu olduğu gibi kalıp sözler ve inançların yanında, pek çok kahraman yetiştirmiş şanlı bir geçmiş algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Romantik dönem milletleşme sürecinin başlangıç dönemi olduğu için, şanlı ve köklü bir geçmiş çerçevesinde, yazının olmadığı dönemlere kadar tarihi taşıma yani köken

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014*

ve süreklilik eğilimi de görülür. Bu çerçevede milletin çekirdek yapısını oluşturan kavmin ya da kavimlerin sözlü kültür ürünleri sayılan edebiyat mahsullerine yani mit, destan ve efsanelere de ayrı bir önem verilmiştir (Şimşek ve Satan 2011: 18-19).

Dil ve edebiyatın bu önemine istinaden millî edebiyat tarihi yazma çabaları 19. yüzyılda millî devletlerin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Tarih, dil ve edebiyat, millî kimliğin inşasında en önemli unsurlar olmuştur. Tarihte kesintisiz bir sürekliliğin yani millî dilin ve edebiyatın her zaman var olduğu düşünülerek Batı’da 19. yüzyılda devirleri, türleri ve kişileri kapsayan edebiyat tarihleri yazılmıştır (Aynur 2009: 52).

Millî tarih yazımı çabaları Orta Çağ veya Rönesans dönemine kadar geriye gitmekle birlikte bu akımlar 19. yüzyıl romantik tarihçiliğinden farklıdır. Bu sırada, Romantizm sayesinde dil, edebiyat, kültür ile tarih; millet ve devlet inşasının bir aracına dönüşmüşlerdir. Bu sebeple 19. yüzyıl tarihçileri, millet inşasının en etkin unsurları olarak öne çıkmışlardır. İlginç olan husus, bu sürecin tarih disiplininin uzmanlaşmasıyla aynı döneme rastlamasıdır. Avrupa’da tarihselci anlayışın yükselmesiyle birlikte tarih yazıcılığı millî devletlerin oluşumunda ilmî bir otorite haline gelmiştir. Böylece tarih araştırmaları gelişip kurumsallaşırken, pozitivizm de tarihçiliğe yön vermeye başlamıştır. Ancak kısa sürede Sosyal Darwinizm ile birleşen bu anlayış, tarih yazımına ırk kategorisini de dâhil ederek kültürel üstünlük kavramını ortaya atmış ve Batı’nın diğer kültürlerle üstünlüğü, beyaz ırkın medeni misyonu gibi hususlar Batı’da tarihin ana temalarını oluşturmuştur (Taştan 2013b: 144-145).

19. yüzyılda Batı’da yerleşmiş bilimsel hiyerarşiye göre edebiyat, sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi ve tarih ayrı dallar (kürsüler) şeklinde yapılanmıştır. Bunun sebebi Batı toplumlarının tarihsel gelişimlerine uygun olarak ortaya çıkan organik ve karmaşık yapılarını çözebilecek akademik işbölümü ihtiyacını karşılayabilmektir. Dolayısıyla onlar için bu disiplinler Batılılara göre ve Batı’ya “münhasırdır”. Çünkü Batılıların nazarında kendilerinden olmayan kavimlerin böyle bir karmaşıklaşma ve bunun sonucunda ortaya çıkan devlet, demokrasi, pazar ekonomisi ve “toplum” gibi kurumları yoktur. Bu sebeple bu kurumlara matuf araştırma alanlarına da ihtiyaç yoktur. Bu “ötekiler” bütünlükleri halinde görülebilir, araştırılabilir. Şarkiyat araştırmaları (oryantalizm), modern bilimler hiyerarşisinde, branşlaşmanın gerekmediği varsayılan bu tür toplumlara matuf “topyekûn” (bütüncül) araştırma anlayışına dayanır (Aydın 2012: 131).

Türkoloji, bu düşüncenin ürünü olan şarkiyat araştırmalarının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Batı dışındaki toplumların kültürlerine ya da sosyal yapılarına bütüncül olarak bakıldığında, bütün toplumsal işleyiş anlaşılabilir. Bunu da bir kişi veya ekip yapabilir. Böylece şarkiyat disiplinleri ilgilendikleri uygarlığı topyekûn araştırmaya matuf bilimler olarak temayüz etmişlerdir. Batılı bir Türkolog, aynı zamanda bir Türk tarihçisi, Türk dilbilimcisi, Türk edebiyat tarihçisi ve Türk folklor araştırmacısıdır. Bu anlayışa göre Batı dışı toplumlar yazılı metinleri varsa bunlar üzerinden tetkik ve tahlil edilebilir. Türkoloji ve benzer alanların temel araştırma konusu bu sebeple paleografya (eski yazı bilgisi) olmuştur. Batılı herhangi bir Türkologun veya Ottomanistin doğal olarak “Türklük bilincini” yükseltmek, “Türk millî kimliğini tanıtmak” gibi bir kaygısı da olmamıştır. Ancak Türkoloji’nin Türkiye’deki karşılığı Batılı tarzda bir öğrenme ve araştırma etkinliği şeklinde değil, tam da bu kaygıların güdümünde gelişmiştir. Batı kendi ilerleme başarısını, “başarısız olanlar” üzerinden teyit etmek isterken, karşısında tarih ve medeniyet sahibi köklü kavimlerin tepkilerini bulmuştur (Aydın 2012: 131-133). Şarkiyat araştırmaları amacının tam zıddı bir şekilde, Batı dışı toplumların millî uyanışlarına istemeden büyük bir etki sağlamıştır.

Türk tarihçiliğinin modern ürünler vermesinde, Batılı Türkologların çalışmaları, yeni yöntem ve yaklaşımların yanı sıra, romantik tarihçiliğin etkilerini de görmek mümkündür. Bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

düşüncelerin ve gelişmelerin yaşandığı bir devirde, modern Türk tarihçiliğinin kurucusu kabul edilen Fuad Köprülü çalışmalarını öne plana çıkarmaktadır.

Fuad Köprülü, millî tarih telakkisinin romantik devrini, Türk milliyetçiliğinin de tabiatıyla gördüğünü, Avrupa tarihçiliğinin Türkler hakkında hiçbir ilmi esasa dayanmayan çok haksız menfi telakkileri karşısında, Türk romantik tarihçiliğinin tepkisinin de ister istemez çok aşırı ve mübalağalı olduğunu kabul eder. Türkiye’de de yarım asırdan fazla bir zamandan beri fasılalarla devam eden bu romantik tarih devrinin, dünyanın her yerinde olduğu gibi, bütün ilmi gelişmelerin esasları olan tenkit fikrinin gelişmesi ve rasyonel çalışma usullerinin yerleşmesiyle kapanacağını öngörür. Köprülü, yine her yerde olduğu gibi, Türkiye’deki bu romantik telakkinin millî tarih tetkiklerine karşı umumi bir alaka uyandırmak ve dünya tarihi içinde Türklerin rolünü araştırmaya sevk etmek itibarıyla, psikolojik bir hamle yarattığını da kabul eder. Kendisini millî tarih araştırmalarına sevk eden ve -insanı ümitsizliğe ve tembelliğe düşürecek –maddi ve manevi bin türlü engellere karşı bu yoldan ayırmayan tek amilin de, bu psikolojik hamle olduğunu itiraf eder. Diğer taraftan daha ilk günden başlayarak, bu araştırmalarında, tarih tetkiklerinin ilmi ve objektif usullerinden ayrılmamaya ve Batı tarihçilerinin Türkler hakkında eski ve menfi hükümlerini sırf objektif usulle tenkide çalıştığını da vurgular (Barthold ve Köprülü 1984: xxiii).

Modern Türk tarihçiliğindeki romantik etkinin sınırlarını Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde ve sonrasında aramak gerekir. Zira Türkiye’de Batılı tarz tarih yazımı Osmanlı’nın son dönemleri olarak adlandırılabilir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Bu eserlerde modern felsefeye uygun vurgular ön plana çıkarken özellikle İkinci Meşrutiyet’ten sonra Türk kavramı etrafında bir millî tarih yazımı çabası da başlamıştır. Türkiye’de romantik tarihçiliğin kurumlar ve ortaya konulan eserler açısından özellikle Cumhuriyet döneminde kendini gösterdiği söylenebilir (Şimşek ve Satan 2011: 20).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde millî devletin ve milletin inşası sürecinde bu hedefe uygun bir tarih tezi oluşturulmaya çalışılmıştır. Türk tarihinin kökenlerini bir yandan Anadolu, diğer yandan Orta Asya’da aramayı, bu suretle bir Türk kimliği oluşturmayı hedefleyen Türk tarih tezi, dönemin siyasi tarih anlayışına ve eğitimine de hâkim olmuştur. Türk tarihinin İslam tarihinin sınırlarını aşarak, neredeyse bütün dünyayı kucaklaması; muhtevasının peygamberler ve hanedan tarihinden bir milletin tarihine dönüşmesi; İslam öncesine, Orta Asya’ya gidilmesiyle tarihin bütünlüğü ve devamlılığı fikrinin yerleşmesi; Türk tarihinin laikleşmesi ve dünya tarihine eklenmesi, dönemin tarih anlayışının getirdiği açılımlardır (Acun 2009: 142).

Türk resmî tarih anlayışını etkileyen dönemin tarih akımları özellikle Fransız ve Alman tarihçiliğinde görülen romantik, idealist, pozitivist ve tarihselci akımlar olmuştur. Fransızların pozitivist ve ahlaki tarihçiliği ile Almanların idealist ve devletçi tarihçiliği Türk tarih yazımı üzerinde 1930’larda ikili ve güçlü etkisini sürdürmüştür (Ersanlı 2011: 22, 26). Alman tarihselciliği devleti ve milleti yüceltmiş; aynı zamanda geçmişin araştırılması konusunda zengin bir yöntem geliştirmiştir. Zaman, devamlılık, geleneklerin evrimsel yönleri ve özgünlüğün varlığını sürdürebilmesi, tarihselci akımın başlıca özellikleridir (Ersanlı 2011: 39-40).

Bu dönemde Batılı ilim âleminin büyük bir kısmında; Türkler işgalci, medeniyet yıkan, Sarı ırka mensup bir kavim olarak görülmekte, Türklerin ortaya koyabildiği bütün medeni unsurlar dış etkiye veya taklide bağlanmaktaydı. Bu düşüncelere göre, Türklerin tarihi rolü, sadece askeri ve tahripkâr bir mahiyette kalmış ve medeni hayatta hiçbir müspet rolleri olmamıştır (Köprülü 2004: 38).

Modern Türk Tarihçiliğinin Kurucusu Olarak Fuad Köprülü

1920’li yıllarda Fransa’da Annales okulunun temelleri atılmış, ilmi bir tarihçilik ve bunun usulü de gelişmeye başlamıştır. Modern Türk tarihçiliğinin kurucusu olarak kabul edilen Fuad

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

Köprülü, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, dünyadaki ve Türkiye'deki bu iç ve dış belirleyicilerin yoğun etkilerinin yaşandığı bir dönemde "tarihçiye has sezgi ve sentez kabiliyetine sahip bir kişi olarak" (Ocak 1997: 222) eserleriyle ön plana çıkmaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan bu dönemde, Türk tarihçileri arasında Yusuf Akçura ile başlayan romantik tarihçilikten yavaş yavaş rasyonel ve bilimsel tarihçiliğe geçiş sürecinde Fuad Köprülü'nün belirleyici bir etkisi olmuştur¹.

Amerika'da Köprülü'nün hayatı ve çalışmaları üzerine doktora tezi hazırlayan George Thomas Park, bir bilim adamı olarak Köprülü'nün ününü öncelikle araştırmalarının kapsamına ve derinliğine, Avrupa bilim ve metodunu Türkiye'ye taşıma çabalarına ve Türk tarihi ve kültürü çalışmalarına yaptığı teorik katkılara dayandırmıştır (Park 1975: 48).

Türkiye'de Köprülü hakkında doktora tezi hazırlayan Abdülkerim Asılsoy ise Köprülü'nün öne çıkan özelliğini tarih usulüne, yani Türk tarihinin nasıl ele alınması gerektiğine dair teklif ettiği yeni yöntem biçimi ile izah etmiştir. Bu yöntemin üç temel dayanağı vardır:

1-Türk kültür ve medeniyetinin başlangıcından sonuna kadar, zaman ve mekân boyutları ihmal edilmeksizin, asırlarca süren uzun bir dönemin Çin Seddi'nden başlayıp Akdeniz kıyılarını kuşatan bir coğrafi alanda akıp giden tarihi serüvenini takip etmek.

2-Bu geniş coğrafyada teşekkül etmiş pek çok devletin vücuda getirdiği medeniyet birikiminin süreklilik ve mukayese unsurları hesaba katılarak birbirlerine hangi düzeyde tesir ettiklerini tespit etmek.

3-Türk tarihini İslam tarihi çerçevesi içine oturtup öyle anlamaya çalışmak.

Asılsoy'a göre bu yaklaşım tarzı Köprülü'nün yazdığı eserlerin en özgün taraflarını oluşturmaktadır (Asılsoy 2008: 231).

Ahmet Yaşar Ocak, Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseriyle Türk tarih yazıcılığının modern tarihçiliğe ilk adımını attığını, bu eser ile Fransızların meşhur Annales mektebinin sosyal tarih anlayışının Türkiye sınırlarından içeri girdiğini ve Türk tarihçiliğinde bir devrim meydana getirdiğini ifade eder (Ocak 1997: 221). Türkiye'de Annales etkisinin hangi tarihçi ya da tarihçilerle başladığı sorusuna farklı cevaplar verilmiştir. Fakat Köprülü'nün, 1929'da Annales Mektebi'nin kurulmasından önceki çalışmalarında sosyal tarihçilikle paralellik arz eden yaklaşımında, Annales'in altyapısını hazırlayan Batı'daki yeni tarih anlayışının etkilerinin de olduğu kabul edilmektedir (Sönmez 2008: 113 vd).

Sosyal bilimlerin bütün alanlarındaki çalışmalardan bilgisi olan Köprülü'nün en büyük çabası, "ulusal disiplinler" içindeki araştırma faaliyetlerinin temelini o günün Avrupa akademik standartlarında kurmak olmuştur. Bu nedenle sosyal bilimler alanında bütüncül bakış açısıyla çalışmış ve bu bütüncülük çerçevesinde temel araştırma alanlarının bilinmesi gerektiğini savunmuştur. Kurduğu *Türkiyat Enstitüsü* bu anlayışının en önemli ürünüdür (Suavi 2012: 149).

Köprülü, geniş anlamıyla Türkolojinin bütün alt dallarında eserler ortaya koymuş bir bilim adamıdır. Çalıştığı konular başta Türk edebiyatı olmak üzere; edebiyat tarihi, Türk halk edebiyatı, tarih, Türk din tarihi, biyografi, dil tarihi, tarih ıstılahlar, hukuk tarihi, iktisat tarihi, epigrafi, nümismatik, Türk sanat tarihi vb. şeklinde tasnif edilebilir (Akün 2003: 479). İlk eserlerini yazdığı yıllarda Türkiye'de tarih ilmi kuruluş aşamasındadır. Bu dönem Türkiye'sinde henüz Türk tarihi rasyonel olarak bir bütün halinde ortaya konulamamış, bir çok mesele henüz aydınlatılmamış,

¹ Türk Tarihçiliğinin gelişiminde etkili olan Yusuf Akçura, Fuad Köprülü, Ö. Lütfi Barkan ve Halil İnalcık'ın sosyal portrelerinin, yani dönemlerinin iç ve dış belirleyicileri, politik ortam, biyografik şartlar vb. etkilere karşı aldıkları tavır ve eserlerine bunların yansımaları hususunda yapılmış bir tahlil için bakınız: Berktaş 1991: 19-45.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

bilimsel bir usul yaygınlaşmamıştır. Güneş Dil Teorisi ve resmî Türk tarih tezinin etkisinin hissedildiği bir dönem yaşanmaktadır. Batı da ise tarafgir çalışmalarla birlikte bilimsel yayınlar da mevcuttur. Köprülü böyle bir ortamda bir çok konuyu ilk kez kendisi kaleme alacaktır. Farklı sahalardaki çalışmalarıyla çok geniş bir alana ve zamana dağılan Türk tarihini bütüncül bir yaklaşım ile ele almaya çalışmıştır. Bu yönüyle Cumhuriyetin kuruluşunda oluşturulmaya çalışılan ancak rasyonel bir tez olarak kabul edilmeyen Türk tarih tezindeki köken ve süreklilik vurgusunu da ilmî bir zemine ve usule oturtmuştur.

Köprülü'nün çalışmalarında dikkat çeken nokta Türk tarihini ve edebiyatını bir bütün halinde, tarihsel süreç içerisinde görmesi ve bunu kanıtlayacak yayınlar yapmış olmasıdır. Köprülü'nün bu özelliği çok erken dönemde Batı'da da dikkat çekmiştir. 1923'te *Türkiye Tarihi* adlı eserini neşretmiştir. Köprülü'nün daha önceki eserlerini de incelemiş olan Atatürk, kültür ve yapı sürekliliğini ortaya koyan *Türkiye Tarihi*'ni büyük bir takdirle karşılamış, konuya olan ilgisini el yazısıyla Köprülü'ye de bildirmiştir (Kazancıgil ve Vergili 2005: 286-288).

Köprülü, özellikle Türk edebiyatı tarihi başta olmak üzere pek çok alanda kurucu ve yol gösterici olmuştur. Onun usul ve fikirleri günümüze kadar temel referans noktası olmayı sürdürmüş, ele aldığı konular ve görüşleri, tavsiyeleri her türden çalışmanın içinde az ya da çok yer alıp belirleyici olmaya devam etmektedir.

Tenkrit geleneğini modern bir anlamda yayın hayatına sunan yine Fuad Köprülü'dür. Bir çok edebî eser üzerine tenkitleri vardır. Çeşitli tarihçiler ile yaptığı tartışmalarla da tenkit alanında önemli katkılar sunmuştur (Ersanlı 2011: 154).

Köprülü'yü Türkoloji sahasında önemli kılan asıl özelliği ise Batı'nın ilmî usul ve anlayışını alırken Türk tarihinin ve kültürünün gelişimindeki farklılığı görerek buna uygun bir usulü tatbik etmesidir².

Türk tarihinin hem zaman, hem coğrafi bakımdan diğer kavimlerin tarihinden farklı gelişimi söz konusudur: Türkler dünyanın en eski ve varlığını hâlâ sürdüren kavimlerinden birisidir. Bu yönüyle Türklere benzeyen diğer kavimlerin fertleri toplu olarak bir arada bulunduğu için, onların herhangi bir süre içindeki tarihi durumu daha kolay tespit ve tetkik edilebilmektedir. Hâlbuki dağınık bir halde yaşayan Türk kavimleri birbirlerinden farklı gelişme yolları takip ettiğinden, Türk tarihini belirli zaman kesiminde, bir bütün hâlinde değerlendirmek kolay olmamaktadır. Tarihleri sınırlı olup, belirli bir coğrafi çevre içinde cereyan eden diğer milletlerin yayılmaları da aynı vatan toprakları içinde meydana gelirken, çeşitli Türk kütleleri asırlarca yeni yurtlar aradıklarından, tarihi mekânları farklılık göstermiştir. Bu coğrafi ve siyasi bölünme neticesinde bir kısım Türkler göçebe bozkır kültürüne mensup olurken, diğer bir kısmı yerleşik hayata geçebilmiştir. Aynı zaman dilimi içerisindeki Türk kavimleri, bir bölgede siyasi nüfuzunu kaybederken, diğer bölgelerde iktidarın zirvesine ulaşmışlardır. Bu sebeple Türk tarihi eski yeni birçok milletlerin tarihi ile bir arada, hatta iç içe gelişmiştir (Kafesoğlu 1997: 142).

². Köprülü'nün edebiyat tarihi çalışmalarında Fransız edebiyat tarihçisi Gustave Lanson ve diğer Batılı ilim adamlarının tesirleri görülmektedir. Ancak Köprülü etkilendiği bu düşünce ve yöntemleri de tamamen kabul etmemiş, Türk edebiyat tarihine yaklaşımı ve bilimsel usul konusunda farklı değerlendirmeler yapmıştır. Köprülü, Türk edebiyat tarihinde usulün nasıl olması gerektiğini ortaya koyarken Türk tarihindeki farklı gelişimi ve bunun sonucu olarak farklı usul zorunluluğunu özellikle vurgular: "*Lanson'un Edebiyat Tarihinde Usul adlı makalesi olmasaydı, şimdi karşılaşmış olduğum güçlükler hemen hemen yarıya inecekti; fakat Lanson, bu uzun makalesini umumiyetle edebiyat tarihi usullerine değil, daha çok Fransız edebiyatı tarihinin usulüne hasrettiği için, ondan da mutlak surette istifade tabii mümkün olamadı, Türk edebiyatı ile Fransız edebiyatı, gerek menşeleri, gerek tekâmül tarihleri, gerek umumi hatları itibarıyla müthiş bir ihtilaf, hatta tezat arz ederler; bu bakımdan, en çok istifade ettiğimiz kaynağın bile esas mevzuu ile ne kadar az temas ettiği görülüyor*" demektedir. Köprülü, Taine ve Lanson'u başka konularda da tenkit etmiştir. Köprülü 1999: 5 vd.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

Köprülü, Türk kavimlerinin birbirlerinden çok uzak sahalarda, maddi ve manevi çok farklı şartlar dairesinde yaşamalarına, bugüne kadar devam eden bu vaziyetin, yani muhtelif Türk şubeleri arasında sosyal tekâmülün muhtelif safhalarını temsil edenlerin mevcudiyetine dikkat çeker. Bu durumu Türk tarihinin hususi tekâmülü olarak isimlendirir (Köprülü 2005d: 14).

Etnik bir topluluğun tanımında aranan ortak ata, tarih ve kültür, belirli bir toprak ve dayanışma duygusu şartları Türk tarihinde çok fazla karmaşık ve dağınık bir yapı arz eder. Buna rağmen Türk kavimlerinin, köken ve dil gibi ortak noktalara ilaveten, ortak bir tarihi ve bundan doğan bir kültürü vardır (Golden 2002: 1, 11). Türk kavimleri göçlerin şekillendirdiği tarihi süreçlerinde, bir silsile halinde seyreden Türk devletlerinin bünyesinde birlikte yaşamışlardır. Bu devletlerin kurum ve kültürel yapısı da taşıyıcı ve şekillendirici bir rol oynamıştır. Bu sebeple Osmanlıları, Tatarları, Özbekleri ve daha mesafeli olarak Çuvaşları birbirlerine bağlayan ortak siyasi ve kültürel bağlar vardır. Aynı zamanda önemli ayrılma noktaları da bulunur (Golden 2002: 11). Köprülü, muhtelif konularda yazdığı eserlerinde bu gerçeği rasyonel olarak ortaya koymaya çalışmış, tezlerini Batılı bilim insanlarının büyük çoğunluğuna da kabul ettirebilmiştir³. Bu yönüyle Batı'da hâlâ eserlerinin güncel çevirileri yapılmaktadır⁴.

Köprülü'nün çalışmalarının tamamında usul endişesi her zaman ön plandadır. Tarihe bakışında, Annales okulunun ekonomik yapıları ve toplumları uzun süreli ve bütüncül bir yaklaşımla ele alma yönteminin tipik bir izleyicisi olarak görüldüğü gibi (Akman 2007: 9), yeni kurulan Türk devletinin sorunları ve bu sorunlar karşısında devletin takındığı tutumlar ile olan ilişkisiyle de değerlendirilmektedir⁵. Markus Dressler, Köprülü'yü anlayabilmek için onun siyasi görüşlerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini, tarih tezlerinin sekülerist bir din anlayışı ve pozitivizmden etkilenmiş bir bilim anlayışının yanı sıra, özellikle Türk milliyetçiliğinden derinden etkilendiğini ileri sürmektedir (Dressler 2012: 208). Köprülü ise kendi tarihinden emin bir halde, milliyetçiliğini hiçbir zaman gizlememiş, ancak eserlerinde her zaman ilmî hakikati aradığını da ifade etmiştir. Bunu şu sözler ile dile getirir:

“Ben ilme ve insanlığın iyiye, doğruya gittiğine inananlardanım; bundan otuz sene evvel olduğu gibi, bugün de insanıyetçi Türk nasyonalizminin heyecanını kalbimde ve kafamda taşıyorum. Lâkin tarihî realiteyi ararken, her şeyden evvel ilmî bir hakikatin hizmetkârı olduğumu unutamam. Daima tekrar ettiğim gibi, Türk milletinin cihan tarihindeki büyük rolünü bugünkü ilim zihniyetiyle objektif olarak ortaya koyabildiğimiz zaman, dünya ilim âleminin bunu kolaylıkla kabul edeceği ne kadar muhakkak ise, bunun Türk milletine en büyük bir hizmet olacağı da o derece kat'îdir. Esasen tarihî hakikat de, Türk milletinin hakiki menfaatine mugayir olamaz” (Köprülü 1999: xiii).

Kemal Karpat, Köprülü'nün tarihçiliği hususunda; onun tarih usulünün ve tarih tezlerinin eksik tarafları olduğunu ve ortaya konması gerektiğini, fakat Köprülü'nün eksikleriyle değil getirdiği yeniliklerle değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Karpat 2012: 21).

³ Köprülü bu husustaki başarısını şu sözlerle ifade eder: *“Otuz senelik mütemadi bir çalışma esnasında elde edebildiğim müspet neticeler sayesinde, Türklerin Orta zaman tarihindeki rolleri hakkında mevcut yanlış fikirlerden bir haylisini değiştirmeye muvaffak olduğumu ve birçok Garp âlimlerinin artık o neticeleri kabul ettiklerini, büyük bir memnuniyetle söylemekten kendimi alamıyorum”*. Köprülü 1984: xxiii.

⁴ Günümüzde Amerika'da Köprülü'nün eserlerinin çevirisini yapan Gary Laiser hakkında bakınız: Kazancıgil ve Vergili 2005: 283-297.

⁵ Ertan Eğribel, Köprülü'nün tarih görüşünün devletin sorunları ve bu sorunlar karşısında takındığı tutumlar ile olan ilişkisinde gerçek anlamını bulduğunu ifade eder. Eğribel'e göre Köprülü, tarihimizde yeni gelişmeler sonucu ortaya çıkan sorunlara devletin genel eğilimine uygun olarak, toplumun batılılaşması çerçevesinde, kuramsal destek ve temel sağlamak çabasıdadır. Ancak bu genel eğilim içinde İslamiyet'e ve Osmanlı'ya bakışında farklı bir konuma sahiptir. Geniş bilgi için bakınız: Eğribel 1995: 49-60.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

Gary Leiser, bazı eserlerine yaptığı tenkitler dışında, bütün eserleriyle Köprülü'yu değerlendirdiğinde; Köprülü'nün, yapmış olduğu edebiyat ve tarih çalışmalarıyla Türk milletinin tarihsel gelişiminin araştırılması için yeni bir saha açtığını ve Türklerin millî kimlik kazanmalarına yardımcı olduğunu ifade eder. O, Türk kültür tarihini bir bütün olarak inceleyen ilk bilim adamıdır. Köprülü, Türkiye'ye Batı'nın çağdaş bilimsel yöntemlerini getirmiş, pek çok kapıyı aralamış, birçok metnin karşılaştırmalı yayın ve neşrini teşvik etmiş ve yeni nesil akademisyenler yetiştirmiştir (Leiser 2012: 37).

Köprülü, muhtelif sahalarda Türk tarihi ve kültürü ile ilgili yaptığı çalışmalarında önce meselenin o günkü halini ele alır, yerli, yabancı dilde yazılanları değerlendirir. Daha sonra nasıl bir usul takip edilmesi gerektiğini, Türk tarihinin gelişim farklılığını da dikkate alarak tespit eder. Meselenin Türk tarihindeki kökenini bulmaya çalışır, daha sonra tarihi sürekliliği adım adım takip eder. Bu takipte dış tesirleri mukayeseler yoluyla belirler. Son olarak hususi bir tekâmülü kaynaklarıyla birlikte ortaya koyar⁶. Bu yöntem ile tarihin bütün alt sahalarında ve diğer bilim dallarında Türk tarihi ve kültürüyle ilgili pek çok tahlil ve tespitler yapmıştır. Bu çalışmalarında sürekli öne çıkan vurgular köken meselesi, devamlılık ve bütünlük, dış tesirler ve tedrici-hususi bir tekâmüldür.

1-Edebiyat Tarihi

Köprülü'nün ilk eserleri, yaşadığı devrin şartlarına uygun olarak, gerek romantik tarihçilik, gerekse rasyonel tarihçilik açısından önemli olan edebiyat tarihi ile ilgilidir. Türk edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarla Türk edebiyatının, Türk tarihi gibi bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ve bu edebiyatın İslam öncesi Türklerin inanç ve yaşam tarzlarından etkilenerek geliştiğini göstermiştir. Çünkü Köprülü için edebiyat tarihi umumiyetle tarihin -daha açık bir ifade ile medeniyet tarihinin- en önemli bir kısmıdır. Edebiyat tarihi bir milletin uzun asırlar esnasında yaşadığı fikri ve hissi gelişmeyi belirten bütün edebî mahsullerini tetkik ile o milletin manevi hayatını, gerçekte olduğu gibi tasvire çalışır. Edebiyat, cemiyetin bir müessesesi olması sebebiyle, kendisini meydana getiren cemiyetin diğer müesseseleriyle bağlı ve onlarla ahenklidir. Edebiyat tarihi medeniyet tarihinin veya tarihin çerçevesi içinde tetkik olunmalıdır. Lisan ve tarih üzerine dayanmadan edebiyat tarihi yazılamaz. Edebiyatın gelişmesi muntazam ve birbiri ardınca bir silsile halinde gösterilmeli ve tarihi amillerle tamamen objektif bir surette izah edilmelidir. Köprülü, büyük sanatkarları ve onların şaheserlerini bir dağ silsilesinin zirvesine benzetir. Bir dağ silsilesinin zirvesini anlamak için nasıl o bölgenin arazi şekillerini ve silsilenin bütün uzanışını bilmek gerekiyorsa, zirvelere benzetilebilecek şaheserler için de aynı usulu tatbik etmek gereklidir. Sosyal bir mefkurenin ifadesi olan bir şaheseri tetkik etmenin amacı, o milletin edebî gelişmesini doğru bir şekilde anlamak olmalıdır. Ayrıca bu şaheseri meydana getiren büyük sanatkarlar mensup oldukları sosyal çevrenin bir aynası durumundadırlar (Köprülü 1981: 1-2).

Köprülü için Türk edebiyatı köken itibariyle Avrupa edebiyatlarının çoğundan daha eskidir. Kapladığı sahanın büyüklüğü bakımından siyasi ve medeni ayrılıklara maruz kalarak lehçe farklılıklarına uğramış, ama aradaki medeni ve edebî bağları kaybetmemekle beraber çoğunlukla birbirinden müstakil bir hayat tekâmülü takip etmiştir (Köprülü 1981: 4).

İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatını anlamadan İslamiyet'ten sonraki devirleri izah etmek; Osmanlıların teşekkülüne kadar Orta ve Küçük Asya'da nasıl bir edebiyatın mevcut olduğunu bilmeden Osmanlı edebiyatının teşekkülünü idrak etmek imkansızdır. Hatta her devirde muhtelif coğrafi sahalarda yaşayan Türklerin o sahalardaki edebiyatlarını ve aralarındaki

⁶ M. Hanefi Palabıyık, Köprülü'nün ilmî hayatı ve tarihçiliği hakkında yazdığı eserinde bu yöntemi bütünlük ve tekâmülcü bakış/mukayeseli çalışma ve tarihi devamlılık başlığında ele almış ve özellikle Köprülü'nün hukuki müesseselerle ilgili çalışmalarını merkeze alarak örneklemiştir. Bakınız: Palabıyık 2005: 258-270.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

münasebetleri ihmal ederek, mesela Nevaî'yi bilmeden Ahmed Paşa devrini öğrenmeye kalkmak da manasızdır (Köprülü 1999: 195 vd; 1993: 3).

Köprülü, Türk edebiyat tarihinin büyük devrelere taksiminde, tarihi icablara riayet etmenin zorunlu olduğunu vurgular. Hatta Türk tarihini yalnız edebiyat tarihi konusunda değil bütün sosyal müesseselerin tetkiki hususunda üç büyük devreye ayırır: 1. İslamiyet öncesi, 2. İslam Medeniyeti tesiri, 3. Avrupa Medeniyeti tesiri (Köprülü 1981: 5). Bu tasnifinde Ziya Gökalp'in etkisi görülmektedir⁷. Bu taksimi yaptıktan sonra, İslam öncesi Türk tarihini, medeniyetini, Türk lehçe ve alfabelerini, millî Türk destanlarını, ilk şiir ve şairlerini ortaya koyar. İslamiyet ve Türkleri, İslam edebiyatını, bu edebiyatta tasavvuf tesirlerini, vezin ve şekillerini tahlil ettikten sonra İslami Türk edebiyatının başlangıcını irdeler. Karahanlı, Selçuklu ve Moğol devrindeki Türk edebiyatını bağlantılı olarak inceledikten sonra 13. yüzyıl Anadolu Türk Edebiyatını tahlil eder. Buradan Türkistan'a geçerek Çağatay edebiyatının inkişafını bütün coğrafi bütünlüğüyle birlikte ele alır. Bu tasnifini Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının 13.-14. asırlardaki gelişimiyle tamamlar.

Köprülü, Türk edebiyatını ilk kez bir bütün olarak görmüş, Anadolu'daki Türk-Osmanlı edebiyatını genel Türk edebiyatının bir parçası olarak kabul etmiş ve öyle olması gerektiğini de göstermek istemiştir. Türk edebiyat tarihinin kronolojik sınırlarını İslamiyet öncesi Orta Asya'dan başlatırken, mekân sınırlarını da Orta Asya Türk edebiyatından tüm Osmanlı coğrafyasına genişletmiştir. Böylece; Türk edebiyatının Anadolu'daki oluşumundan çok daha eskiye gittiğini, Anadolu'daki başlangıç döneminde de Selçuklu sarayındaki Fars edebiyatının dışında güçlü bir Türkçe edebiyatın olduğunu, daha sonraki saray edebiyatının oluşumunda da Türkçe'nin varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca saray edebiyatı ve halk edebiyatı ayrımında toplumsal piramidin halkalarını da bütünleştirmek istemiştir (N. Tezcan 2012: 108).

19. yüzyılda özellikle Batı'da edebiyat tarihi yazımında millî dili ve edebiyatı oluşturan eserler arasında bir seçim yapılarak millî bir cereyan arandığı görülmektedir. Köprülü de Türk edebiyat tarihinde millî bir edebiyat cereyanını tarihi bir sürekliliğe oturtmaya çalışmıştır. 1921'de yayımladığı “*Millî Edebiyatın İlk Mübeşşirleri*” adlı makalesinde, bu hareketin tarihsel gelişimini ayrıntılarıyla ele almış ve bu hareketi Türkî-i Basit şeklinde adlandırmıştır. Köprülü'nün bu tezini kurgularken seçmecî davrandığı, çizgisel bir süreç içinde görüşüne uygun şairleri, yazarları ve onların eserlerini seçtiği, diğerlerini ise dışladığı ileri sürülmektedir (Aynur 2009: 34vd).

Köprülü'nün yayımından sonra Türkî-i Basit, Türk dili ve edebiyatı araştırmalarının temel göndermelerinden biri haline gelmiştir. Çizgisel olarak yüzlerce yıl devam ettiği düşünülen bu dil ve edebiyat hareketinin belirli bir dönemde ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Köprülü'nün çalışmalarında sürekli görülen tarihi devamlılık tezleri içerisinde en zayıf ve en çok tenkit edilen tezi Türk edebiyat tarihindeki bu Türkî-i Basit hareketidir⁸.

Köprülü, edebiyat tarihi çalışmalarında kökene inen ve tarihsel sürekliliğe, dış tesirlere ve hususi tekâmüle dayandırdığı pek çok ilmi tespit yapmıştır. Bunların bazılarını şu örneklerle sıralayabiliriz:

Lisan alimlerinin nazariyelerine göre herhangi bir lisan birliği, mutlaka eski bir siyasi birliğin mahsulüdür. Bugün bir çok lehçelere ayrılmış olmakla beraber Türkçe adı altında toplanan lisan, eski bir Türk siyasi heyetinden doğmuştur (Köprülü 1981: 25; 2005a: 60). Bu sebeple Asya içlerinden Akdeniz kıyılarına kadar bütün Türk milletinin en az onüç-ondört asırlık edebî

⁷ Gökalp'in Türk medeniyet tarihinin devirlerini aynı şekilde tasnifi için bakınız: Gökalp 1976: 18-19.

⁸ Günümüzde Türkî-i Basit'in bir edebî akımdan ziyade, bir akım özelliği taşıyan mahallileşmenin bir kolu olduğu veya Türkî-i Basit temsilcilerinin sade Türkçeyle yazma çabalarının münferit girişimler olarak değerlendirilmesinin daha doğru olacağı vb. fikirler ileri sürülmektedir. Köprülü'nün Türkî-i Basit Hareketi adlı tezinin tenkidi için bakınız: Aynur 2009: 34 vd; Mermer 2009: 262 vd; Uludağ 2009: 292-329; S. Tezcan 2012: 79-88.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

tekâmülünü bir bütün şeklinde mütala ve tetkik etmek gereklidir (Köprülü 1993: 2). Bu uzun dönemde ve geniş coğrafyada varlığını sürdüren Türkçenin temsil kudreti, mücadeleye giriştiği muhtelif lisanları yavaş yavaş mağlup etmiştir (Köprülü 1981: 40).

Bütün milletlerde olduğu gibi Türklerde de daha yazı yayılmadan evvel millî-şifahi bir edebiyat vardı. Bu edebiyat, muhtelif yazıların Türkler arasında yayılmasından sonra da devam etmiş ve Türkler muhtelif medeniyet dairelerinin tesiri altında buldukları zaman yine kuvvetle yaşayıp durmuştur. Türkler üzerinde en kuvvetli tesir icra etmiş olan İslamiyet'in yerleşmesinden sonra bile, eski dinlerinden kalan edebî şekillere veya eski mevzuların İslami bir renk almış tarzlarına tesadüf olunabilir (Köprülü 1981: 67; 2005a: 98).

Bundan asırlarca evvelki iptidai Türk itikatlarından henüz bir çok bakiyeler saklayan Altay Türkleri ile Yakutların halk edebiyatı tetkik edilecek olursa, eski Türklerin âlemin yaradılışı hakkındaki fikirleri kolayca anlaşılır. Günümüzde Müslüman olan Türklerin halk edebiyatında bile eski bir millî destanın müsterek izlerine tesadüf olunmaktadır (Köprülü 2005a: 100-101).

Türkler uzun asırlar süren millî tarihlerini layıkıyla tayin edebilecek bir takvime sahip olmadıklarından, tarihi ananelerini “destan” şeklinde saklamışlardır. Oğuz menkıbesi de tıpkı Ertunga menkıbesi gibi, medeni Türklerin ürünü olduğundan, daha sonraları bu Türkler arasında yazı yayıldığında da bu tarihi destanın muhtelif rivayetleri ayrı ayrı yazıya geçirilmiştir. İşte bu suretle günümüze birbirinden farklı, çeşitli rivayetler intikal etmiştir. Yani Türk tarihinin gelişmesine tamamen paralel olarak Oğuz menkıbesi de bir gelişmeye uğramış ve muhtelif devirlerin ve Hunlardan Selçuklulara kadar Türk sülalelerinin hatırasını saklamıştır (Köprülü 1981: 53-54). Köroğlu menkıbesi Göktürk devrine ait olup, Göktürk-Sasani hudud bekçiliğini yapan göçebe Oğuzlar tarafından teşkil edilmiştir. İran-Oğuz mücadelelerinin bir hatırası olarak daha İslamiyet'ten evvel vücuda gelmiş, İslamiyet'ten sonra da Oğuzların Horasan'dan İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya geldikleri sırada bu sahalara da naklolanmıştır (Köprülü 1981: 58).

En eski Türk şairleri –Tunguzların “şaman”, Altay Türklerinin “kam”, Yakutların “oyun”, Kırgızların “bahşi”, Oğuzların “ozan” dedikleri- şâhir (büyücü) şâirlerdir. Bahşi-ozanların âyinlerde kendi musiki aletiyle çaldığı ve söylediği şiirler Türk şiirinin en eski şeklini teşkil etmektedir. Bu ozanlar İslamiyet'ten sonra da ortadan kalkmamışlar, ancak şahıslarında topladıkları şairlik, baksıcılık, efsunculuk, münecimlik yavaş yavaş ayrılmıştır. Hastaları hekimler veya efsuncular, kökçüler tedavi etmiş, musiki aletlerini musikişinaslar çalmış, şiir ve edebiyat ile uğraşmak ise ya halk şairlerine yahud İslam medreselerinde Arap ve Acem edebiyat ve ilimlerini öğrenmiş danişmendlere kalmıştır. Eski bahşi-ozanların menkıbeleri ise artık İslam mutasavvıflarına isnad olunmuştur. Fakat ozanlar, ellerinde sazları ile yine birer Müslüman -hatta az çok mutasavvıf- halk şairi olarak kalmışlardır (Köprülü 1981: 67-69).

Köprülünün tespitlerine göre, Türk şiirinin en eski örnekleri eski Türk hayatında dini bir mahiyete sahip olan, belirli kaidelere bağlı üç büyük ayinde ortaya çıkmış olmalıdır: Bu ayinler süre avları, toylar ve umumi matem ayini yuğlardır. Eski Türk hakanlıklarından Osmanlılara kadar görülen ve aynı kökten çıktığı muhakkak olan bu süre avlarında şiirin ve şairin mevkii ve ehemmiyeti çok açıktır. En eski zamanlarda bu avların mesut ve bereketli olması için dini-sihri şiirler söyleyen şair-ruhaniler, yeni dinler geldikten sonra da avları takibeden ziyafetlerde hükümdarın büyüklüğünü ve ululuğunu şiirle ifade eden medhiyeler, yahud eski kahramanların menkıbelerini anlatan destanları okumuşlardır. Toylarda çok mühim bir mevki olan şairlerin ehemmiyeti, İslamiyet'in tesiri ve ictimai iş bölümünün bir neticesi olarak, tabiatıyla azalmıştır. Türk halk edebiyatında mevcut kahramanlık mevzularının, destanlarının büyük bir kısmı, şüphesiz yuğ ayinlerinin bir kalıntısı sayılabilir. Bütün bu dini ayinlerde vücuda gelen eserler, gerek şölenlerdeki kasideler, gerek sürgün avındaki destanlar, gerek yuğlardaki mersiyeler, başlangıçta dini bir mahiyet taşıyan ve uluhileştirilen mabutlara mahsus birer “ilahi: hymne” halinde iken,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

yavaş yavaş sihri-dini bir mahiyet almış ve sonra dindışı olmuştur. Böylelikle eski mabudlar yerine menkıbevi kahramanların, onların yerine de hükümdarların ve tarihi kahramanların menkıbeleri söylenmeye başlanmıştır (Köprülü 1981: 69-72; 1999: 56 vd.). Bu ilk şiirlerin vezni, Türk lisanının bünyesinden çıkan ve bilumum Türklerin bugünkü halk edebiyatında hâlâ mevcut olan hece veznidir. Bu İslam öncesi şiirlerdeki bir çok millî karakter bu günkü halk edebiyatında da mevcuttur (Köprülü 2005a: 99).

En eski Türk bahşı-ozanlarının sagu, destan okurken veya yarı dini ayinlerde kullandıkları en eski musiki aleti de kopuzdur. Kopuza en eski zamanlardan başlayarak muhtelif yüzyıllarda ve Selçuklulardan, Osmanlılara kadar muhtelif Türk memleketlerinde daima tesadüf olunur. Sonraları saz şairlerinin kullandıkları “buzuk” gibi muhtelif sazlar, tamamiyle eski Türk kopuzunun değişmiş sonraki şeklidir (Köprülü 1981: 72-73; 1999: 102 vd.; 2005a: 100). Türklerin ilk edebî ürünleri dini bir mahiyet taşımış, raks ve musiki ile daima beraber olmuştur. Şu halde Türk musikisinin en eski şeklini bahşı-ozanların kopuzlarla çaldıkları sihri nağmelerde aramak icab eder. İlk safhalarda şiir ve musiki ile birlikte olan raks ayrıldıktan sonra bile, şiir ile musikinin kaynaşması daha asırlarca devam etmiş, yani bütün milletlerde olduğu gibi Türklerde de ozan ile kopuzcu çok sonraki zamanlarda ayrılmıştır (Köprülü 1981: 73; 1999: 109 vd.). Türkler arasında hâlâ devam eden saz şairleri –ki bunlara aşık denir- musikîşinaslıkla şairliği şahsında birleştirmiş olan bu eski ozanların bir bakiyesidir (Köprülü 2005a: 98).

Moğol istilasını takip eden göçler neticesinde gelişen başlıca büyük bir edebî çeşit olarak, Türkler arasındaki sufiyane cereyanların eski halk edebiyatı unsurlarıyla kaynaşmasıyla “Tasavvufî Halk Şiiri” doğmuştur (Köprülü 1981: 192). İslamiyet’ten sonraki Türk edebiyatında millî ruhu ve millî zevki anlayabilmek için en çok tetkike layık bir devir, halk lisanını ve halk veznini kullanmak suretiyle geniş bir kitleye hitabetmiş ve eserleri asırlarca yaşamış büyük mutasavvıflar devridir. Bu halk tasavvuf edebiyatının İslamiyet’ten önceki kavmi edebiyatla pek çok alakası vardır (Köprülü 1993: 1). İslami edebiyatlar ve bilhassa Acem ve Türk edebiyatının çok kuvvetli bir tasavvuf tesiri altında kalmalarının sebebi, Müslüman kavimler arasında bir takım felsefi cereyanların mevcut olması ve bu cereyanların daha altıncı yüzyıldan başlayarak -ehl-i sünnet akideleriyle layıkıyla birleştirilerek- geniş bir sahada kuvvetle yayılmış bulunmasıdır (Köprülü 1981: 97).

Hoca Ahmet Yesevi’nin eserini teşkil eden, şekil ve vezninde göze çarpan halk edebiyatından alınmış unsur da Türk sosyal çevresinde sabit kalmış, yani zamanın temayülünden ayrılmamıştır. Çünkü Türk halk edebiyatı 12. asırdan bu güne kadar hemen hemen sabit bir halde kaldığı için *Divan-ı Hikmet* bu itibarla da halkın zevkinden ayrı düşmemiş ve özellikle klasik Acem edebiyatına tamamen yabancı olan bozkır halkı üzerinde kutsiyeti itibarıyla de aynı kuvvetle yaşamıştır. Ahmet Yesevi sadece Orta Asya Türkleri üzerinde değil, diğer Türk sahalarında da derin tesirler icra etmiştir⁹. Ahmet Yesevi’den sonra Yesevi dervişleri için hikmet tarzında eserler yazmak adeta kutsal bir anane olmuş ve bunlar hâlâ Orta Asya’da ve bilhassa Volga Türkleri arasında büyük bir vecd ve hararetle okunan halk eserleridir (Köprülü 2005a: 224-225).

Türk lisanının gelişmesi bakımından Moğol istilasının en mühim neticesi, muhtelif Türk şubelerinin göçlerine sebebiyet vererek, yeni yeni lehçelerin ortaya çıkması, birbirinden uzak kalmış bir takım Türklerin tekrar yakınlaşmasına hizmet etmesi ve Türklerde eski kavmi ananelerin canlanması olmuştur. 13. yüzyıldaki bu hareketlerden sonra 14. yüzyıldan başlayarak, artık edebî

⁹ Ahmed Caferoğlu’na göre Köprülü’nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseri, Orta Asya ile Anadolu arasında ilk fikir birliği köprüsünü kurmaya muvaffak olan ciddi bir fikir mahsulüdür. Bu eserde Türkistan’ın mutasavvıf dervişleri Ahmed Yesevi, nihayet Köprülü’nün sayesinde, öz kardeşi Yunus Emre’ye Anadolu’da kavuşmuştur (Caferoğlu 1969: 4); Ahmet Yaşar Ocak’a göre ise Köprülü’nün Yeseviliği Anadolu halk tasavvufunun tek kaynağı olarak takdim etmesi, bu sanal bağlantıyı ispata yönelik olarak Yunus Emre’yi hiç ilgisi olmadığı halde Ahmed-i Yesevi’nin Anadolu’daki takipçisi gibi göstermesi bilerek yapılmış manipülasyonlardır (Ocak 2012: 341).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

Türk lehçelerinin layığıyla ve sağlamca kurulduğu ve büyük sarsıntılara uğramaksızın bugüne kadar muntazam bir gelişme takip ettiği görülmektedir (Köprülü 1981; 231).

2-Tarih ve Tarih Yazıcılığı

Fuad Köprülü'nün tarih anlayışının özünde sosyal tarih kavramı ve tarihi tekâmül düşüncesi bulunur. Edebiyat tarihini, tarihin bir şubesi sayması da bu yüzdendir (Oral 2012: 159,161). Köprülü'ye göre tarih geniş manasıyla geçmişte cereyan eden bütün işlerin ve olayların bütünüdür. Tarihçi, geçmişe ait olayları tayin ve yaşatmak istediği cemiyetin, evvela ırk menşesini, fiziki ve coğrafi çevresinin teşekkülünde yer alan amilleri, siyasi kuvvetinin saha ve nüfuzunu, aile iktisadiyatını, halk hayat ve teşkilatını, bu teşkilatın resmî teşkilat ile münasebetlerini, mülkiyet şeklini, ziraat, ticaret, sanayi, lisan ve edebiyatını, dini, ilmî tekâmülünü, komşu kavimlerle maddi ve manevi münasebetlerinin derecesini açık hatlarla göstermelidir. Kainatta münferit hiçbir hadise yoktur; her hadise bir çok sebep ve amillerin birlikte meydana getirdiği ve geleceğe ait bir takım olayların muhtelif sebeplerinden biridir (Köprülü 1999: 6-10). Birbirine bağlı ve birbiri üzerinde tesirli bir hadiseler zümresinin yalnız bazılarını gözönüne alarak geri kalanların varlığından bile habersiz olmak, herhangi bir hadiseler silsilesini, kökenlerini tamamen ihmal etmek suretiyle anlamaya çalışmak, daima yanlış neticeler verir (Köprülü 1993: 3).

Asırlarca sürmüş bir tarihi tekâmülün safhalarını umumi ve açık hatlarıyla görebilmek için, gereksiz teferruata boğulmayacak ama umumi levhanın açıklığını ve doğruluğunu da bozmayacak kadar yüksekten bakmak gerekir. Ancak, bunu yapabilmek için tarihçinin, bütün o teferruatı bilmekle beraber, tali olayları esas mahiyette olanlardan, daha teknik bir tabir ile ârızîyi dâimîden ayırdedebilmesi lazımdır. Daha doğrusu, sağlam bir tarih tekniğine sahip olmakla beraber, bunun üstünde içtimai realitenin -birbirine bağlı- muhtelif cephelerini anlamağa yarayacak bilgilere (disiplinlere) de sahip olması zaruridir. Gerek olayları ayırmak hususundaki tahlili hazırlıkta, gerek onların izah ve terkibiyle tarihi inşa etmekte, tarihçinin anlayış ve görüşleri, birinci derecede tesirli olur. Bundan dolayı, her devrin tarihçisi, o devirde zihni ilk planda işgal eden meselelere kıymet vermek ve onların geçmişteki tezahürlerini tesbit ve izah etmek mecburiyetinde kalır (Barthold ve Köprülü 1984: xv). Tarihçinin hedefi, herhangi bir cemiyetin belirli bir zaman ve mekan içindeki gidişatının sebeplerini izah etmek, onu içtimai hayatının çeşitli tezahürleriyle gerçeğe en yakın şekilde canlandırabilmektir (Köprülü 2003: 59).

Her millî tarihin umumi tarih çerçevesi içindeki tabii mevkiine dahil edilerek tetkik edilmesi gerekir. Millî terbiye bakımından sahip olduğu ve daima olacağı büyük önemi bir tarafa bırakılırsa, ilmî açıdan her millî tarihin kıymeti sadece umumi tarih çerçevesi içindeki maddi ve manevi tesirlerinin büyüklüğü ve devamlılığı ile ölçülmektedir. Bu derecede terkibi bir umumi tarih telakkisine kadar gidilmese bile, şurası muhakkaktır ki, her milletin tarihini, mensup olduğu kültür çerçevesi veya çerçeveleri içinde tedkik etmek bir zarurettir (Barthold ve Köprülü 1984: xiii).

Muhtelif Türk şubelerini birbirleriyle alakası olmayan ayrı milletler sayarak aralarındaki bağ ve münasebetleri anlamayan, umumi Türk tarihini bir bütün şeklinde inceleme ihtiyacı duymayan araştırmacıların elinde, dünya tarihinin bu mühim kısmı ebediyen bir muamma şeklinde kalacaktır (Köprülü 1993: 2).

Türkler, dünyanın en eski milletlerinden olan Çinliler ile İranlıların çok eskiden beri tanıyıp kendisiyle münasebette buldukları bir kavimdir. Bu tarihi süreçte Türkler nüfus çokluğu itibarıyla birbirlerinden uzak yerlerde, farklı coğrafi ve içtimai amillerin tesiri altında kalarak muhtelif zamanlarda çeşitli isimler almışlardır. Bu isimlerin bir kısmı kavmi, bir kısmı sadece siyasi isimlerdir. Çünkü Türkler hiçbir zaman istiklalsiz yaşamamışlar, kurdukları devletler yıkılınca, derhal başka yerlerde yeni bir isim altında yeni bir devlet kurmuşlardır. Bu itibarla Türk

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

tarihi tetkikatı ilerlemedikçe cihan tarihinin bir çok noktaları karanlık kalacaktır (Köprülü 2005a: 57-58).

Dünyanın ve bilhassa İslam dünyasının mukadderatı üzerinde büyük ve devamlı bir tesir yapmış olan Türklerin tarihini bilmeden İslam tarihini anlamının mümkün olamayacağı nasıl tabii ise, İslam tarihi çerçevesi içine dahil etmeden ortazaman Türk tarihini anlamının mümkün olamayacağı da o kadar tabiidir (Barthold ve Köprülü 1984: xiii). İslam kültürü dairesindeki milletlerden hepsinin ayrı bir geçmişi, İslam'dan önceye ait hususi ananeleri, coğrafi muhitin ve yerli medeniyetlerden gelen hususiyetlerin doğurduğu ayrı bir dehaları olmakla beraber, aynı kültür dairesine mensup ve çok defa müşterek bir tarihe sahip olmaktan ileri gelen umumi ve müşterek birtakım karakterleri de vardır (Barthold ve Köprülü 1984: xiv).

Çeşitli din ve medeniyet unsurlarının Arap kültürü ile birleşmesinden meydana gelen İslam medeniyeti, bütünü ile bir "küll, bütünlük" teşkil eder. Gerek hukuk telakkileri ve ahlak telakkileri, gerek maddi teşkilatı bakımından bu medeniyetin bütün unsurları arasında bir ahenk vardır. İslam medeniyeti, esaslarını tabiatıyla Araplardan almakla beraber, en ziyade yıktığı eski medeniyetlerin kalan unsurları sayesinde gelişebilmiş, çeşitli kültürlerle sahip muhtelif kavimleri kucaklayabilecek kuvvetli ve cihanşümül bir medeniyeti ancak bu şekilde meydana getirmiştir. İslamiyet dairesine giren her kavim, İslamiyet'ten evvelki ananelerini büsbütün unutmamakla ve İslamiyet'ten sonraki maddi ve manevi müesseselerde onların tesirlerini az çok saklamakla beraber, müşterek İslam medeniyetinin tesirlerinden kurtulamamış ve o medeniyetin umumi hatlarını daima muhafaza etmiştir (Köprülü 1981: 86-87).

Bu medeniyetin fikir ürünleri çoğunlukla, Arap olmayan Müslümanlar bilhassa İranlılar ve Türkler tarafından fakat Arap lisanıyla yazılmıştır. Türkler İslam medeniyeti dairesine Arap ve Acemlerden sonra girdikleri halde, İslami ilimlerin bir çok büyük kurucusu Türk olduğu gibi, Arap ve bilhassa Acem edebiyatlarının bir takım kıymetli üstatları da yine Türktürler. Ayrıca İslam ilimleri ve Fars edebiyatı Türk hükümdarlarının saraylarında büyük bir gelişmeye mazhar olmuştur (Köprülü 2005a: 229-230).

Ancak İslamiyet, ortaya çıkmasından bir asır sonra bile, ilk devirlere oranla mühim farklar gösterir. Farklı kavim ve külltürlerin İslam dairesine girmesiyle İslamiyet büyük bir tekâmüle uğramıştır. Farklı medeniyetler, dinler ve eski Yunan felsefesi bu tekâmül üzerinde tesirli olmuştur. Böylece İslam memleketlerinin her tarafında bir çok mezhep ve meslekler doğarak birbirleriyle çarpışmaya başlamıştır. Bundan önce İslamiyet'in içinde daha çok siyasi ve kısmen de fikri akımlar doğarak derin ihtilaflar meydana gelmiştir. Mesela, İmamet-i Kübra meselesi bu sebeplerin en önemlilerinden birisidir. Böylece daha hicri ilk asırdan itibaren doğan bu firkalar arasında bilhassa Galiye yani Müfritler ve Batıniler tasavvuf cereyanının tekâmülünde çok mühim bir rol oynamışlar ve son zamanlara kadar da kendilerini tasavvuf perdesi altında gizlemişlerdir. İslam tasavvufunun asıl menşei sayılabilecek zahitlik cereyanı ise asr-ı saadetten beri mevcuttur (Köprülü 2005a: 212).

Köprülü'ye göre İslam tarih yazıcılığı da başlangıçtan itibaren dış tesirlerle birlikte bir tekâmül göstermiştir: Hicri 3. yüzyılın ikinci yarısına kadar Müslümanların tarih eserleri siyer, megaazi, tabakat, fütihat kitaplarından ibaret kalmış, diğer milletlerin ahvaline ait eserlere tesadüf edilemediği gibi umumi bir tarih tertibi de düşünülmemiştir. Yavaş yavaş diğer milletler ve medeniyetlerle münasebetlerin artırılması neticesinde bu tarzda eserler de meydana getirilmiştir. Yakubi ile başlayan bu türden eserler, Taberi, Mesudi ile devam etmiştir. Arap sülaleleri tarafından kurulan devletlerin yıkılıp yerine Türkler ve diğer müslüman kavimlerin teşkil ettikleri devletler geçince, tarih ilmî büyük bir gelişme kazanmıştır. İbnü'l-Esir, Ebü'l-Fida ve İbn-i Haldun bu dönemlerin en meşhur tarih yazıcılarıdır. Köprülü'ye göre İbn-i Haldun ile tarih Müslümanlarda en yüksek şeklini almıştır. Çünkü İbn-i Haldun'un Mukaddimesi bir nevi tarih felsefesi hükmünde olup, olayları yukarıdan ve bütünü ile görmek kabiliyetine sahip olan bu büyük İslam mütefekkeri,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

kendi zamanına göre çok mühim bir nevi sosyoloji taslağı vücuda getirmiştir. Köprülü, İslam tarihçilerini tenkid ederken nakilcilik yaparak, tahkik ve tenkidden uzak kaldıklarını, siyasi tarihe ağırlık verdiklerini, içtimai müesseselerle pek fazla ilgilenmediklerini söylemekle beraber; tarafsız, vakaları layikiyle idrak, anlayış ve tasvir ederek ihya etme kudretine sahip müverrihlerin de az olmadığını vurgular. İbn-i Haldun'u bu açıdan öne çıkarır. İslam coğrafya eserlerinde ve felsefi düşüncelerinde Yunan tesiri başta olmak üzere dış etkenlere işaret eder (Köprülü 1981: 91-93).

3-Müessesese ve Hukuk Tarihi

Köprülü için muntazam teşkilatlı büyük Türk imparatorluklarını kısa süreli göçebe devletleri zannetmek ve daima değişen silsilelerin isimlerine bakarak asıl millî devlet teşkilatının devamlılığını ve istikrarını dikkate almamak, Batılı tarihçilerin bugüne kadar devam eden gayri ilmî bir hareketidir (Köprülü 2005a:230).

Köprülü'ye göre Türklerin bütün sosyal müesseseleri gibi, hukuki müesseselerinin tetkikinde de, İslamiyet'ten evvelki devirlerden başlayarak, kronolojik bir surette çeşitli Türk devletlerinde o müesseselerin ne gibi safhalardan geçtiğini anlamak ve her devirde ve her coğrafi sahada dıştan gelmesi muhtemel tesirleri de tespit etmek mecburiyeti vardır. Ancak bu şekilde genetik (menşei) ve komparatif (mukayeseli) bir usul sayesinde, her müessesenin dâhili gelişmesini, maruz kaldığı dış tesirleri, iktibas olunan yabancı müesseselerin milli bünyemiz içinde nasıl bir mahiyet aldığını bütün sebepleri ve neticeleriyle anlamak mümkün olur. Hunlardan başlayarak Osmanlılara kadar Türk tarihinin geçirdiği uzun yüzyıllar ve bu tarihin üzerinde cereyan ettiği geniş coğrafi saha göz önüne alınırsa, Türk hukuki müesseselerinin kökenleri ve gelişmeleri meselesinin önemi nispetinde, zorluğu da derhal anlaşılır. Türkler, henüz İslam medeniyeti dairesine girmeden evvel, çeşitli zaman ve yerlerde, kısmen kendi örfi hukuklarını muhafaza etmişlerdir. Kısmen de zaman zaman siyasi, dini, iktisadi bağlarla bağlandıkları Çin, Hind ve İran hukuki müesseselerinden iktibaslarla bulunmuş olabilirler (Köprülü 2004: 43-44). Mesela en eski Hunlardan itibaren görülen yarısı sağ ve yarısı sol kola bölünmüş olmak üzere yirmi dörtlü boy teşkilatının izleri Göktürklerde tesadüf olduğu gibi Selçuklularda, Mısır Türklerinde, Osmanlılarda, özetle Oğuz şubelerinin kurduğu çeşitli devletlerde çoğunlukla görülebilir (Köprülü 2005a: 171).

Türklerin İslam medeniyeti dairesine girmelerinden ve ilk İslami Türk devletlerinin kurulmalarından sonra, diğer sosyal müesseseleri gibi hukuki müesseseleri de büyük bir değişime uğramıştır. İslamiyet'in o zamana kadar oldukça işlenmiş ve olgunlaşmış hukuki esaslarını ve müesseselerini almaya ve tatbik etmeye başlamışlardır. Bununla beraber, İslamiyet'ten önceki devrin birçok kalıntıları Türkler arasında gayet tabii olarak yaşamış; bunlar bazen İslami bir cila altında eski mahiyetlerini korumuşlar, bazen de eski şekilleri korumakla birlikte yeni bir mahiyet kazanmışlardır (Köprülü 2004: 45).

Ayrıca Türkler Orta Çağ'da büyük oranda İslam dinini kabul etmekle beraber, birbirlerinden çok uzak sahalarda, maddi ve manevi çok farklı şartlar dairesinde yaşamışlardır. Hatta bazı uzak sahalarda tek başına kalmış bazı küçük Türk şubeleri, son zamanlara kadar eski paganizmi ve onunla karışık müesseseleri, kabile ananelerini muhafaza etmişlerdir. Bu güne kadar devam eden bu vaziyet, yani ayrı coğrafyalardaki Türk şubelerinin sosyal tekâmül farklılığı sayesinde, tarihi vesikaların layikiyle tespit edemediği herhangi bir hukuki müesseseyi anlamak ve tekâmül safhalarını takip etmek mümkün olduğu gibi, dış tesirler meselesinin tetkikinde de sıkı bir kontrol imkânı elde edilmiş olur (Köprülü 2005d: 14).

Diğer taraftan Müslüman Türklerin hukuk tarihini tetkik etmek için nazari ve sistematik İslam hukukunu bilmek zaruri olduğu gibi, birbirine benzeyen hukuki müesseselerin Araplar ve İranlılardaki tarihi tekâmülünü anlamak da zaruridir. Bu suretle, aynı kültür dairesi içindeki üç

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

milletin hukuki tekâmülünü mukayeseli bir tarzda anlamadan, bunlardan yalnız birinin hukuki tarihini kavramak imkânı olmadığı kendiliğinden meydana çıkar (Barthold ve Köprülü 1984: xiv).

Gazneliler Devleti gibi, Türk kumandanları tarafından yabancı sahalarda kurulan devletlerde bile, İslamiyet'ten önceki Türk müesseselerine rastlanmaktadır. Mesela bunlarda "hazinedar" yerine "açıcı", sipehsalar" yerine "subaşı" unvanları kullanılmıştır. Yine Kaşgar havalisinde hem hükümdar sülalesi hem de tebaası Türklerden teşekkül eden Karahanlılarda bu eski Türk müesseseleri daha fazla görülür (Köprülü 2004: 45). Örneğin Karahanlılarda Hakandan sonra Yugruş unvanına haiz ve hanedana mensup olanlara ipekten bir siyah çetr verilir ve yaz kış başında tutulurdu. Eski Türk devletlerinde de mevcut olan bu adet, daha sonra Selçuklularda, Moğollarda, Timurlularda da aynı şekilde devam etmiştir. O devirlere ait minyatürlerde hükümdarı mutlaka başında şemsiyeye benzeyen çadırıyla birlikte görülür. Hatta Farsçadaki çetr kelimesi de Türkçe çatmaktan gelen çadır kelimesinden alınmadır. Emevi ve Abbasilerde mevcut olmayan bu âdete, sadece Fatimilerde rastlanır ki, bunun daima eski Türk ananesini takip eden Mısır'daki Tulun ve İhşit sülalelerinden alındığı kuvvetle iddia olunabilir (Köprülü 2005a: 150).

Bununla birlikte İslamiyet'ten sonra teşekkül eden Müslüman Türk devletlerinin idare teşkilatında Samani müesseselerinin tesirleri de göze çarpar ki, onlar da bu hususta doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak Abbasi devletinin kuvvetli nüfuzu altında kalmışlardır. İslami birer imparatorluk demek olan Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular ve Harzemşahlarda eski Türk ananesinin izleriyle beraber bu tesirlere kuvvetle tesadüf olunur (Köprülü 2005a: 126; Köprülü 2004: 45).

Örneğin Karahanlılar devrinde Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig (1069) adlı eser konu itibarıyla İranlıların Siyasetnameleri tarzındadır. Eserde, İslami İran tesiri lisanda, vezinde derhal kendini gösterir. Arap ve Acem kelimelerine bolca rast gelindiği gibi, Acemlerin mesnevi tarzı ve Şehname vezni kullanılmıştır. O devirdeki Türkçe, kendi bünyesinde yabancı olan aruz vezniyle birdenbire uyum sağlayamadığı için, nazım genellikle çok bozuk ve kusurludur. Bununla birlikte mevzu, fikirler, mecazlar itibarıyla kısmen Çin edebiyatının ve en ziyade Türk halk edebiyatının tesiri göze çarpar (Köprülü 2005a: 153).

Diğer taraftan Türklerden mürekkep askeri kıtalara da sahip olan Samanilerin askerî terimlerinde ve idari teşkilatlarında bazı Türkçe unvanlar da vardır. Ayrıca Abbasilerin hukuki müesseselerinde ve bilhassa devlet teşkilatında ise İslam tesirlerinden başka, kısmen doğrudan doğruya alınmış, kısmen de Emevilerden intikal etmiş Bizans ve bilhassa çok kuvvetli Sasani tesiri olduğu bilinmektedir (Köprülü 2004: 44-46).

Türk devlet müesseselerinin İslam âleminde kuvvetli ve gözle görülür tesirler yapması, bilhassa Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonradır. Abbasi halifelerini nüfuzları altına almalarından sonra Mısır ve Suriye müstesna olmak üzere İslam dünyasının hâkimi olan ilk Selçuklu sultanları zamanında, devlet müesseseleri çok sağlam temeller üzerine kurulmuştur. Bunlar arasında Sasani ve İslam menşeinden gelen müesseselerle birlikte, kısmen Karahanlılardan kısmen de Oğuz geleneklerinden kökünü alan Türk müesseseleri de mevcuttur. Bu büyük imparatorluğun parçalanmasından sonra, yerine geçen çeşitli devletlerde, mesela Harzemşahlarda, Suriye, İran ve Anadolu Selçuklularında, Atabeylerde, Eyyubilerde, sonraları Memlûklerde bu Türk menşeinden gelen müesseseleri görmek mümkündür. Hatta Kuzey Afrika İslam devletlerinde de az çok kendini göstermiştir. Abbasilerdeki Divanü'l-İnşa'nın Selçuklularda ve Selçukluların idari geleneklerini takip eden Türk devletlerinde Divan'ül-Tuğra'ya dönüşmesi, Kuzey Afrika İslam devletlerinde hâkimiyet alameti olan nebet ve çetr gibi müesseselerin varlığı bunlara örnek gösterilebilir (Köprülü 2004: 46-47).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

Köprülü, Selçuklulardan sonra Türk hukuk ve müessese tarihinin ikinci mühim safhası olarak Moğollar devrini görür. Moğolların kurdukları devlet müesseselerinin menşei çeşitli kaynaklardan, mesela mühim bir kısmını Uygur Türkleri ve Kara Hitaylardan almakla beraber, Türk dünyasının hukuki gelişmesi üzerinde Moğol hâkimiyetinin mühim ve devamlı bir tesiri olmuştur. İran'da, Orta Asya'da, Altın Ordu'da, Kırım'da yüzyıllarca bu müesseselerin çok kuvvetli bir surette yaşadığı ve hatta Ruslar üzerinde bile tesirli olduğu görülmektedir. Anadolu'da da görülen bu Moğol devrinin tesiri, daha sonraları Kara ve Akkoyunlularda, Timurlularda ve onların bir şubesi olan Hind Moğollarında¹⁰ ve hatta Safevilerde Moğol devri müesseselerinin kalıntılarını bulmak mümkündür (Köprülü 2004: 48-49).

Köprülü'ye göre Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun manası, Anadolu Türklüğü'nün tarihi yürüyüşü bakımından şu şekilde izah edilebilir: Bu devlet, sona eren Selçuklu Sultanlığı ile ve ona halef olan çeşitli Anadolu Beylikleriyle hiç alakası olmayan yeni bir uzviyet, yeni bir etnik ve siyasi teşekkül değildir. Bilakis vaktiyle Anadolu Selçuklu Devleti'ni, Danişmendlileri ve diğer Anadolu Beyliklerini de kuran, Anadolu Türklüğünün 13-14. asırlardaki siyasi ve içtimai tekâmülünden doğan yeni bir sentez, yeni bir tarihi terkiptir (Köprülü 2003: 127).

Osmanlı müesseselerinin menşei ve gelişmesini tetkik etmek için bu müesseselerin köklerini bazen uzak bir geçmişte aramak icap edebilir. Buna bir örnek olarak, Selçuklu hükümdarlarının istiklal alameti olarak Osman Gazi'ye davul ve bayrak göndermesi ananesinin, diğer İslam devletlerinde bulunmakla beraber, İslamiyet'ten evvel Göktürklerde ve diğer bazı Türk devletlerinde geçerli bir usul olduğu gösterilebilir. Yine II. Mehmed devrinde konulan "hükümdarların divan müzakerelerini kafes arkasından dinlemesi âdeti" Harzemşahlarda da mevcuttur (Köprülü 2004: 49). Osmanlılar daha ilk zamanlarından başlayarak, Anadolu Selçukluları devletinin ve İlhanlıların idare teşkilatından azami nispette faydalanmışlar, Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde, Mısır ve Suriye'de, İran'da tahsil görmüş, hatta Selçukluların ve İran Moğollarının idari işlerinde bulunmuş münevver bir bürokrasiden de istifade etmişlerdir (Köprülü 2004: 39).

Köprülü 1931 yılında Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası'nda yayımladığı "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar" adlı makalesinde Osmanlı kurumlarının Bizans kurumlarının bir taklidi olmadığını, Türk devlet geleneği içinde seyrini sürdürüp tekâmül ettiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmasında da ilk önce Osmanlı müesseselerinin kökenini umumi ve nazari surette belirtmek mecburiyetine vurgu yapar. Bu köken meselesini çözebilmek için ise Osmanlı tarihini umumi Türk tarihi çerçevesi içinde, yani diğer Anadolu Beylikleriyle beraber ve Anadolu Selçukluları tarihinin bir devamı şeklinde düşünmek gereklidir. Aynı şekilde, Anadolu Selçukluları tarihi de umumi Selçuklu tarihinin bir şubesi halinde tetkik edilmelidir. Böylece Türk tarihinin en eski devirlerine kadar inmek mecburiyeti vardır (Köprülü 2004: 42-43; 2003: 57-58).

İlber Ortaylı, Köprülü'nün Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkındaki makalesinde, aslında Bizans dünyası, Yunanca ve Roma üzerinde fazla bir şey bilmediği halde, gayet kolay bir üslupla bir kalemde hepsini reddettiğini ve Osmanlılığı Bizans'tan tamamen ayıran yanlış bir düşüncenin, Türk tarihçiliği ve tarih öğretiminin teşkilatlanmasında başlangıcı oluşturduğunu ileri sürer. Ortaylı'ya göre Köprülü bu makalesinde Abbasi-İlhanlı müesseselerini ve Orta Asya tarihini başarılı bir şekilde Türkiye'nin oluşumuna eklemekte, aynı duyarlılığı eski Ortadoğu imparatorlukları için gösterememektedir (Ortaylı 2011: 69). Kemal Karpat ise Osmanlı'da Roma-Bizans mirasının önemli bir yeri olduğunu ve Osmanlı-Selçuklu

¹⁰ Köprülü, 1931'de yazdığı bir makalesinde Hind Moğolları dediği Babürlüler hakkında Barthold'un eserine yaptığı ilavelerde farklı isimler verir: "Avrupalılar'ın Büyük Moğol İmparatorluğu dedikleri bu Türk İmparatorluğu'na, Timurlular ve daha doğrusu Bâbürlüler İmparatorluğu adını vermek daha uygun olur". Barthold ve Köprülü 1984: 237.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

medeniyetlerinin bir sentez oluşturduğunu kabul etmenin daha doğru olacağını düşünmektedir (Karpas 2012: 20).

Köprülü'ye göre Osmanlı Devleti üzerinde Bizans tesiri yok değildir. Ancak bu tesir Batılıların iddia ettiği gibi Osmanlı döneminde değil, 11. ve 12. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Bu sebeple Osmanlılar devrinde Bizans'tan Türklere geçtiği iddia olunan şeylerin mühim bir kısmını 11. ve 12. yüzyıllarda aramak daha doğru olur (Köprülü 2004: 198). Dolayısıyla Köprülü'nün itirazı Bizans tesirine değil, bu etkinin Osmanlı döneminde gerçekleştiği iddiasıdır. Osmanlı Devleti hukuki müesseselerinin esasını Bizans'tan değil Orta Çağ Türk-İslam devletlerinden almıştır. Köprülü, uzun makalesi boyunca bu tesirin hangi Türk ve İslam devletleri üzerinden geldiğini de açıklamaya çalışır. Ona göre; bu etki İslamiyet'in doğuşu öncesi Sasani Devleti'ne kadar uzanmaktadır. Ancak asıl yoğun etkilenme Emeviler ile Abbasiler Devleti'nin ilk asırlarında görülmüştür. Köprülü'nün Bizans tesiri gördüğü alanlar arasında maddi medeniyet ve iktisadi hayat başta gelmektedir. Mesela "alay" ve "efendi" gibi konularda Bizans etkisi söz konusudur. Köprülü, aynı düşünce tarzıyla Bizans'ın da Türk-İslam devletlerinden etkilenmiş olabileceğini gündeme getirerek özgün bir yaklaşım sergileyebilmiştir. Köprülü, Bizans kaynaklarını orijinalinden okuyamamasına rağmen modern Batı dillerinde yapılan Bizans'la ilgili tetkik eserleri yakından takip etmiştir. Burada yazılan bazı konuların Orta Çağ Türk-İslam tarihine dair bilgileriyle yanlış olduğunu tespit edebilmiştir. Yetersiz kaldığı husus, bu bilgilerini Bizans kaynakları ile karşılaştıramamasıdır. Ancak bu durum Batı'da Osmanlı ve Türk-İslam tarihi yazan Bizantinistler için de geçerlidir. Çünkü Bizantinistlerin büyük bir kısmı, Bizans kaynaklarındaki bilgileri Doğu kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştıramamışlardır (Kayapınar 2012: 222 vd).

Köprülü, Osmanlılar üzerinde Bizans kurumlarının hiçbir etkisi olmadığını da iddia etmemiş, ancak bu etkilerin araştırılması sırasında Avrupalı tarihçilerin yanlış yöntemler ve yanlış kaynaklar kullandıklarını da göstermek istemiştir. Osmanlıların bazı Bizans kurumlarını toptan ödünç aldıklarına dair iddiaların şüpheli olduğu ve İslam kaynakları incelenmeden Osmanlı kurumlarının gelişiminin anlaşılamayacağını ilk kez zengin malzemeler eşliğinde açıklamıştır (Leiser 2012: 35). Köprülü bu konudaki makalesinin büyük bir kısmını tımar meselesine ayırmıştır. Onun araştırmalarına göre tımar sistemi Araplardaki iktisat usulünden doğmuş ve Büyük Selçuklular devrinde Nizamülmülk tarafından geliştirilmiştir. Anadolu Selçuklu devleti ve Beyliklerde de uygulanan tımar sisteminin menşeinin Selçuklularda ve bilhassa Anadolu Selçuklularında aranması gerekir (Köprülü 2004: 94 vd).

Köprülü'ye göre, Osmanlı maliye sisteminde Tanzimat devrine kadar mahalli geleneklere çok riayet eden bir maliye sistemi takip edildiği için, Osmanlı devri vergilerinin kökenini araştırarak kişilerin bu hususu göz önünde tutmaları gerekir: Özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da İlhanlı tesiri daha derin ve devamlı olmuştur. Yine Selçuklu ordusunun esas kuvvetini teşkil eden askeri mukâta'aların menşei meselesi de meçhul kalmış olup, bunun Partlardan beri mevcut olan İran feodalizminden mi ileri geldiği yoksa Türklerde İslamiyet'ten önce de böyle bir müessesenin bulunup bulunmadığı ayrı ve uzun tetkiklere muhtaçtır (Köprülü 2004: 19).

Ayrıca Köprülü'nün anlayışına göre ilk bakışta birbirinden alınmış gibi görünen iki müessesenin hakikatte tamamıyla ayrı menşelerden gelmiş olması da mümkündür. Yine bu gibi hallerde herhangi bir taklit söz konusu olmadan benzer sosyal şartlar benzer neticeler vücuda getirebilir (Köprülü 2004: 40-41).

4-Sosyoloji ve Dinler Tarihi

Köprülü'nün sosyolojiye karşı büyük ilgisi ve bu disiplinden kazandığı birikim ilmi çalışmalarına çok sağlam bir zemin hazırlamıştır. Başlangıçta yalnız edebiyatla alakalı olduğu görülen sosyoloji ilgisi daha sonra tarih ve kültür tarihiyle bağlantılı hale gelmiştir (Akün 2003:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

472). Köprülü'nün sosyoloji ve dinler tarihine dair tespit ve tahlillerinde genç yaşlarında Batı'dan yaptığı sosyolojik çevirilerinin yanı sıra, özellikle Ziya Gökalp ve Emile Durkheim'in tesirleri görülmektedir. Gökalp, Köprülü'nün Türk kültürüne dair çalışmalarına da rehberlik etmiştir. Gökalp'in özellikle Türkçülük, kültür milliyetçiliği ve edebiyat tarihi çalışmalarında kullandığı Durkheim sosyolojisi, Köprülü'nün düşünce ve ilim anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. Gökalp'in Türkçülüğün programında ifade ettiği konuların büyük çoğunluğu Köprülü tarafından araştırılmıştır (Taştan 2013a: 89; Ocak 2012: 338).

Halil İnalçık, Köprülü'nün millî tarih ve kültür alanındaki faaliyetlerinin derin etkisinin, siyasi ve fikri bir akım olan Türk-İslam sentezi hareketine vücut verdiğini; Türk-İslam sentezi düşüncesinin, Gökalp ve Köprülü'yü izleyerek, Turancılık yanında daha ziyade Anadolu bir karakter taşıdığını ifade etmektedir (İnalçık ve Yediyıldız 2002: 104).

Köprülü, Türk sosyal hayatıyla alakalı tespitlerinde de aynı şekilde bütüncül ve devamlılık yaklaşımını sergiler. Eski Türk sosyal yapısına dair birçok tespitinde Ziya Gökalp'in yoğun etkisi görülmektedir. Bu tespitlerinin bir kısmını, Gökalp'in Batı'dan aldığı bazı eksik veya yanlış bilgiler üzerine kurmuştur. Bu yanlış bilgiler daha ziyade eski Türk dininin totemizm, Şamanizm ile açıklanmasıyla alakalıdır.

Köprülü'ye göre çeşitli zamanlarda ve çeşitli yerlerde yaşayan Türkler arasında, Çin müverrihlerinin de kaydettikleri gibi, ahlak ve âdetler itibarıyla büyük benzerlikler vardı ki, Türkler arasında bu millî özelliklerin birçoğu bugün bile yaşamaktadır (Köprülü 2005a: 92). Türkler en eski zamanlarda dağınık boylar halinde yaşıyorlardı. Sonraları bu dağınık boylar birleşerek büyük kavmi zümreler ve bunlar da birleşerek devletler kurdular. Türklerde din, tabiatıyla içtimai teşkilatlarının yapısına uygun bir şekilde tecelli etmiştir. Türkler ayrı boylar halinde yaşadıkları zaman totemizm dinine sahiptiler. Bu dönem Türklerin avcılık devrelerini oluşturur. Dini sürgün (sürek) avı, şölen (toy, umumi ziyafetler) ve yuğ (matem) ayinleri bu dönemin bakiyeleridir. Daha sonraları Türkler başka dinlere girince, bu eski dini ayinler, millî birer âdet hükmüne girmiştir (Köprülü 2005a: 89).

Türkler ayrı boylar halinde yaşarken içtimai aile yalnız klandan ibaretti. Münferit aşiretler birleşip de Türk ili, yani kavmi devlet teşekkül ettiği zaman, bu eski klan teşkilatından başka ev yani ana, baba ve çocuklardan mürekkep heyet de içtimai aile mahiyeti almıştır. Bu devirde kadının ailedeki mevki o kadar mühimdi ki, ailenin velayeti yalnız erkekte değil, erkekle kadının her ikisinde müştereken bulunurdu. Köprülü bu durumun sonraki dönemlerde de izlerini muhafaza ettiğini söyleyerek, Türklerde ilk eşin (baş hatun) üstünlüğünü, tahta sadece onun çocuklarının geçmesini, hükümdarın resmî belgeleri hatunla birlikte imzalamasını, resmî törenlerde hatunun konumunu buna örnek gösterir (Köprülü 2005a: 90).

Günümüzdeki laiklik anlayışı da Köprülü'ye göre eskiden beri Türk devletlerinde mevcuttur. Bütün dinlere karşı hoşgörü ve devletin birliğini asıl millî vicdana dayandırarak dünyevi ve uhrevi işleri birbirlerinden tamamen ayırmak siyaseti, eski Türk devletlerinin millî bir ananesidir. Göktürk ve Hazar devletlerinin uygulamaları buna örnektir. İslamiyet'in yerleşmesiyle din, devletin siyasetinde mühim bir amil hükmünü aldıktan sonra bile, Türklerin çeşitli dinlere karşı diğer Müslüman kavimlerden fazla hoşgörü göstermeleri, bu ananenin bir neticesidir (Köprülü 2005a: 86; 2005b: 37). Köprülü bu tespitlerini Gökalp'in yorumları üzerine kurmuştur. Çünkü Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eserinde, eski Türk topluluklarında demokrasinin, laikliğin, hatta feminizmin kökenlerini aramıştır (Gökalp 1976).

Köprülü'ye göre çağımızdaki Türklerin geneline bakıldığında birkaç istisna hariç İslamiyet Türkler için millî bir din mahiyetini almıştır denilebilir. Bundan dolayı ırken Türk olsa bile İslamiyet dairesine girmemiş olan Türklerin, Türk milliyeti şuurundan uzak kaldığı görülür. Çünkü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

bunlar millî Türk hissini iyiden iyiye kaybetmişlerdir (Köprülü 2005a: 66). Türkler İslamiyet'in birçok unsurlarını doğrudan doğruya Araplardan değil, Acemler vasıtasıyla almışlardır. İslam medeniyeti Türklere, İran kültürünün merkezi olan Horasan yolu ile Maverâünnehir'den geçerek gelmiştir. Bu durum Türk edebiyatının gelişmesi üzerinde de yüzyıllarca tesirli olmuştur (Köprülü 1993: 21).

Köprülü, Türklerin İslamlaşması konusunda da eski Türk dini ve ozanları ile bağlantı kurmuştur: İslami dönemde de göçebe Türkmenlerin hayatında büyük bir mevki olan kadınların fakihler tarafından müşterek hayatın dışına çıkarılmak istenmesi, eskiden beri kadınlarla müştereken tertip edilen sazlı ve şaraplı şölenlerin şer'an yasak olması, oruç, namaz, hac gibi göçebe hayatıyla pek az tatbik imkânı bulunan bir takım sıkı hükümlerin varlığı, basit ruhlu Türkmenlerin hiç işine gelmemiştir. Tam bu dönemlerde İslam âleminde tasavvuf cereyanı umumi hayat üzerinde etkili olmaya ve her tarafta sufi zümreleri teşekkül etmeye başlamıştır. Türkmen boyları arasında bu zamanlardan itibaren yetişmeye başlayan Baba, Ata lakaplı sufiler, eski ozan-kamlardan intikal eden bir kutsiyetle donatılmış olarak faaliyetlerine başlamışlardır. Garip kıyafetleri, ağızlarında dolaşan kerametleri, meczubane yaşayışlarıyla eski kamların hatırasını İslami bir şekil altında yaşatan bu babalar, Oğuz boylarına çok iyi anlayacakları bir lisan ile İslamiyet'in eski kavmi ananelere uyan, sufiyane fakat basit ve avami, tahrif olunmuş bir şeklini telkin etmişlerdir (Köprülü 2005a: 210-211; 2005c: 28-29).

Zahiren İslamiyet'i kabul etmekle beraber daha çok eski millî ananelerinin tesiri altında bulunan göçebe Türkmen zümreleri, İslam fakihlerinin kendilerine çok karışık ve sıkıntılı gelen öğütlerinden ziyade, kendi kam-ozanlarının telkinlerine tabi olmuşlardır. Maverâünnehir ve İran'a gelmeden önce Hıristiyanlıkla, Budizm, Mazdeizm, Maniheizm gibi muhtelif dinler ile temas etmiş olan Oğuz Türkmenleri, daha İslamiyet'in ilk asırlarında bile, kendi ananelerine uygun gelen bir takım Bâtîni cereyanlarına da karışmışlardır¹¹. Ancak, İslamiyet de dâhil olmak üzere, bu hariçten gelen yabancı ve onlar için muğlak olan itikat sistemleri göçebe Oğuzlar üzerinde eski dinlerinin ve eski ananelerinin yerini tutamamıştır. Din tarihinde sık görülen bu duruma burada da tesadüf edilir. İslamiyet'in esaslarını kavrayamayacak olan bu göçebe Türkmenler, kendi anladıkları ve ananelerine uydurdukları bir İslam'ı kabul etmişlerdir. Bâtîni davetçilerinin (dailer) Türkmenler arasındaki kuvvetli propagandaları ve bunun felsefi bir nazariye olarak değil sadece basit ve ameli prensipler olarak iptidai göçebe hayatına ve Türkmen ananesine şeriat hükümlerinden çok daha uygun gelmesi, batıya gelen Türkmenler arasında bu akidelerin yayılmasına çok yardımcı olmuştur. Anadolu'da daha sonraları görülen birçok dini-siyasi harekette ve bugünkü Anadolu Kızılbaşlarında bunu teyit edecek birçok unsur görülmektedir. Kızılbaşların "surekleri" eski şöleden başka bir şey değildir. 10. asır başlarında Buğrac Türklerinin Hz. Ali'yi mabut tanımalarının sebebi eski Türk paganizminin daha sonraları aşırı Şia telakkileri altına saklanması ve Gök Tanrı yerine Hz. Ali'nin ikame edilmesidir. Eski Türk kam-baksılarının rolleri, kıyafetleri, vecdli raksları ile Kalenderiye tarikatına mensup bir takım Türkmen babaları arasındaki benzerlik çok açıktır. Kalenderi, Haydari gibi isimlerle zahiri bir tasavvuf kisvesi altında Türkmen boyları arasında ayrılıkçı Şii akaidi ve Bâtîniye fikirleri neşreden bu babaların Anadolu'da yaptıkları ilk

¹¹ Eski Türk dini konusunda Ziya Gökalp'in fikirlerinden etkilenen Köprülü, Türkmenler arasındaki sırrî tarikatların yayılması hususunda da Gökalp'in tespitlerine katılmaktadır. Ziya Gökalp'e göre eski Türklerde, zahiri ve akli bir din sisteminin yanında bir de Bâtîni ve Sırrî diğer bir sistem vardı ki, gizli bir takım teşkilata sahipti. İlk sistemin temsilcileri Toyonlar, ikincisinin ise Şaman=Kamlar idi. Fakihler yani âlimler ile Babalar yani mutasavvıflar arasında sonradan devam eden ziddiyetler gibi, bunlar arasında da ziddiyet vardı. Türkmenler arasında sırrî tarikatların yayılması bu eski ananeye dayanır (Gökalp 1976: 116 vd). Köprülü bu tespitini kendi bakış açısına göre de uygun olduğunu vurgular (Köprülü 2005a: 211). Gökalp, eski Türk dinini Totemizm, Şamanizm ve Toyonizm ile açıklamıştır (Gökalp 1976: 40 vd). Toyonizm, Budizm olup Toyon ise Budist rahip anlamına gelmektedir (Tanyu 1980: iii, 177). Eski Türk dini hakkında daha sonraları ortaya konulan çalışmalarda Türklerde totemciliğin olmadığı, tek Tanrı inancına dayanan Gök Tanrı dini ile Şamanizm'in farklı din ve inançlar olduğu ortaya konmuştur. Bakınız: Kafesoğlu 1980

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

dini-siyasi hareket Babailer Kıyâmı olmuştur. Yesevilik ve Nakşibendilik gibi Türk tarikatlarındaki zikir tarzı tamamen Türklere hastır ve bunda eski Türk kamlarının rakslarındaki hareketin bakiyesi mevcuttur (Köprülü 2005a: 210-211; 2005c: 35-36).

Maveraünnehir'in İslamlaşmasından sonra sufilik cereyanı bütün Türkistan'a yayılmış ve pek çok şehirde şeyhler çoğalmıştır. Hatta Fergana Türkleri kendi şeyhlerine "Bâb, Baba" adını veriyorlardı. Buhara, Semerkand, Kaşgar gibi büyük İslam merkezlerinden, birçok fedakâr dervişlerin göçebe Türkler arasına yayıldıkları ve yeni akideler, mefkûreler götürdükleri görülür. Bu dervişleri Türkler eskiden dini bir kutsiyet verdikleri ozanlara benzeterek hararetle kabul etmişler, söylediklerine kolayca inanmışlardır. Bu suretle, İslamiyet'i kabul eden Türkler arasında eski ozanların yerine "Ata" veya "Bâb-Baba" unvanlı bir takım dervişler kaim olmuşlardır. Arslan Baba, Korkut Ata, Çoban Ata vb. işte bu dervişlerden kalmış birer hatırayı yaşatmaktadır. Fakat bu ilk Türk sufilerinin en tanınmış kendi namına izafetle "Yeseviye" unvanlı bir tarikat kurarak hatırası Orta Asya, Azerbaycan, Anadolu, Volga Türkleri arasında yüzyıllarca yaşayan Hoca Ahmet Yesevidir (Köprülü 1981: 192-193; 1993: 18-19; 2005a: 213).

Hoca Ahmet Yesevi, adab-ı sülûk'ı (tasavvufta ahlaki eğitim ve terbiye) Türklere anlatmak için yine Türklerin halk edebiyatından alınmış, eski basit şekillerle, ahlaki ve tasavvufi hikmetler yazmıştır. Hoca Ahmet Yesevi'nin eserinde başlıca iki esas unsur göze çarpar: İslami yani dini-sufiyane unsurlarla, millî yani Türklerin eski halk edebiyatından alınan unsurlar. Birincisi mevzuda daha kuvvetli olduğu halde ikincisi şekil ve vezinde daha barizdir. Manzumelerinin çoğunu kafiye hususunda da eski halk ananesine uyarak yarım kafiye ve redif kullanmıştır. Nazım şekli bakımından da destan tarzını kullanmıştır. Yesevilik Türkler arasında bir Türk sufisi tarafından kurulan ilk tarikat olmak bakımından bilhassa mühimdir. Zikir tarzında ve diğer bazı ayin ve anelerinde eski Türk paganizminin çok açık izleri görülür (Köprülü 1981: 194-196; 2005a: 214, 224). Mesela Yeseviye tarikatında bilhassa *zikir-i erre*, *zikir-i münşari* yani *bıçkı zikri* adlı bir zikir tarzı vardı. Eski tasavvuf kitaplarının bu zikir hakkında verdikleri tafsilat, onunla eski Türk kambaksılarının vecdli raksları arasında çok açık ve kesin bir benzerlik olduğunu ve Hoca Ahmet Yesevi'nin bu tarz zikri, Türklerin mizacına uygun geldiği için kabul ettiğini göstermektedir. (Köprülü 2005a: 214). Köprülü, özellikle Türk sufiliği konusunda hâlen kabul gören bu tespitlerinde sadece tek tanrı inancına dayanan Gök Tanrı dinini Şamanizm'den ayırmamış ve bunu yine Gökalp'in etkisiyle tek ve çok Tanrılı bir inanç şekli olan paganizm kavramıyla açıklamıştır.

Köprülü'nün köken ve süreklilik bağlantısıyla yaptığı bu tespitlerinde eski Türk din ve inançlarının İslamiyet'e geçiş dönemindeki tesirine, din değişikliğine rağmen bazı kültürel unsurların devamlılığına dikkat çekmiştir. Anadolu ve Orta Asya arasındaki kültürel bağlantıyı dini ve sosyal hayat üzerinden kurmaya çalıştığı bu tespitleri günümüzde başta Batılılar olmak üzere çeşitli akademisyenler tarafından eleştirilmektedir. Köprülü, Ahmet Yesevi'yi ele aldığı eseri *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'daki tezleriyle ilgili olarak, Orta Asya'daki Yesevi sufi toplulukları arasında üretilen temel kaynakların birçoğunu bilmemesi veya erişememesi gibi dayanaklarla tenkit edilmektedir¹².

Gary Leiser, özellikle *İlk Mutasavvıfları* ele alarak; bir bütün olarak değerlendirildiğinde Köprülü'nün Batı'nın eleştirel tarih anlayışını başarı ile uyguladığını kabul etmektedir. Bununla birlikte zaman zaman "efsanevi" ve "tarihi" kaynakların yorumlanmasında zayıf kaldığını,

¹² Gary Leiser, bu kaynaklar içerisinde Ahmed Yesevi üzerine yegâne ve en önemli kaynak olan Muhammed Âlim Sıddîkî Alevî tarafından yazılmış olan *Lemehât min Nefahâti'l-kuds* ve Hâce İshak Ata'nın *Hadîkatu'l-Ârifin* isimli eserinin son derece önemli olduğunu, bu eserlerin her ikisinin de Ahmed Yesevi incelemelerine yeni bilgiler ve bakış açıları kazandırdığını, bunların Köprülü'nün konuyu ele alışını hükümsüz hale getirdiğini belirtir (Leiser 2012: 31). Ahmet Yaşar Ocak, son dönemlerde Köprülü'nün din ve tasavvuf tarihi alanındaki araştırmalarına Türkiye'de ve dışarıda yapılan tenkitleri ele alarak değerlendirmiş, ayrıca kendi tenkitlerini de ilave etmiştir. Geniş bilgi için bakınız: Ocak 2012: 329 vd.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

hakkında az bilgiye sahip olduğu Orta Asya'yı görüntüleyebilmek için Anadolu biçimini kullandığını, Anadolu örneğinden elde ettiği dini, kültürel ve edebî gelişmeleri Orta Asya'ya uyarlamasının hiçbir anlam ifade etmediğini, bunun kesinlikle hatalı bir yaklaşım olduğunu ileri sürmektedir. Hatta daha ufak sorunlarda da Köprülü'nün şaşkıncu derecede dikkatsiz davrandığını belirterek örnekler vermektedir (Leiser 2012: 31). Diğer taraftan Leiser, modern akademisyenlerin, her ne kadar yeniden gözden geçirilmeye ve düzenlenmeye ihtiyacı olsa da hâlâ Köprülü'nün yöntemleri, kaynakları ve çıkarımlarının farkında olmaları gerektiğini de kabul etmektedir (Leiser 2012: 33).

Markus Dressler'e göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'ni yönettiği yıllarda Köprülü'nün de içinde bulunduğu Türk Ocağı gibi dernekler çevresinde milliyetçi bir aydın grubu gelişmiştir. Bu aydınlar, dönemin siyasi buhranını sadece askerî ve siyasi bir kriz değil, özünde daha çok bir ahlak ve Gökâlp'in ifadesiyle bir mefkûre krizi olarak değerlendirmişlerdir. Bu buhrandan çıkabilmek için millî bir kimliğin inşa edilmesi gerektiği savunulmuştur. Gökâlp'ten ilham alan Köprülü, bu proje çerçevesinde 1913'ten itibaren Türk edebiyatı incelemelerine başlamış, eski Türk edebiyatını incelemiş, tarihi Türk öznesini görünür hale getirerek bu millî projeye büyük bir katkı sağlamıştır. Özellikle din tarihiyle ilgilenmiş ve *İlk Mutasavvıflar'da* Türk halk İslam'ını ve tasavvuf edebiyatını tetkik ederek "millî ruhu ve millî zevkinin" tarihsel oluşumunu çizmeye çalışmıştır. Bu amaçla millî uyanışı sağlamak için millî edebiyatı halkın kültürel bilgilerine dayanarak inşa etmesi gerekmiştir (Dressler 2012: 208-209).

Köprülü'nün din ve tasavvuf tarihi alanındaki çalışmalarına Türkiye'de ve dışarıda yapılan tenkitleri değerlendiren Ahmet Yaşar Ocak, Köprülü'nün Anadolu halk tasavvufunu bütünüyle Yesevilik gibi tek bir kökene bağlamış olmasının artık günümüzde gerçeği yansıtmadığını, Köprülü'nün *İlk Mutasavvıflar'da* tam da Ziya Gökâlp'in Türklerin zihniyet dünyasına uygun bir "Türk İslamı" yaratma çabasına uygun bir yaklaşım sergilediğini ifade etmektedir (Ocak 2012: 337-339).

Köprülü'nün Türk tarihi ve kültüründe bütünlük ve devamlılık bakış açısıyla yaptığı çok sayıdaki tespitleri arasında, Türkî-i Basît tezinden sonra zayıf kalan ve en çok tenkide uğradığı ikinci husus Anadolu halk tasavvufu ve Yesevilik bağlantısı olmuştur.

5-Sanat

Köprülü'nün sanat alanındaki tespitlerinde de köken ve devamlılık unsurları görülür. Ona göre İslam medeniyetinin ürünleri arasında bilhassa mimari en çok Türk tesirine uğramıştır. Hatta birçok unsurlarını İslam'dan evvelki Türk sanatından almak suretiyle yeni İslami şekillere de vücut vermiştir. Samarra'daki kalıntılardan başlayarak, Mısır, İran, Türkistan ve Anadolu'da –şimdiye kadar yanlışlıkla Arap ve İran sanatları dairesine dâhil edilen- birçok sanat eserlerinin, Türklere ve tamamıyla Türklerin mahsulü olan sanat dairesine mensup olduğu kuvvetle iddia edilmektedir (Köprülü 1981: 98).

Türklerin gösterdikleri sanatkârane maharet ve hususiyet, eski devirlerden beri çok çeşitli tesirler altında çeşitli değişmelere uğramış olan tezyinattan (süsleme) daha fazla, mimaride göze çarpar. Türkler mimaride zapt ettikleri memleketlerin vasıtalarını kullanmakla beraber, kendi millî ananelerini de sanat eserlerinde çok canlı olarak işlemişlerdir. Mesela, üzerindeki kûfi yazı ile yazılmış kitabeler dolayısıyla Türklere ait olduğu kesin surette anlaşılan Radgan'daki bir kule –ki 11. yüzyıl başlarında türbe olarak yapılmıştır- ilk bakışta "tuğlaya geçirilmiş bir çadır" tesiri vermektedir. Bu kule, kumaş etekleri, çadır tepesi, saçak süsleri ve taklit ederek yapılmış girinti ve çıkıntılarıyla o kadar çadıra benzemektedir ki, bozkırdan gelen Türk dehasının nesc (dokuma) ile mimariyi birbiriyle bu kadar sanatkârca ve özel bir surette karıştırıp birleştirebilmesi cidden hayret vericidir (Köprülü 2005a: 227).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

Köprülü için yüksek abideler vücuda getirmek, her devirde görülebileceği gibi, Türklerin ruh samimiyetlerinde var olan deruni bir temayül, büyük bir hususiyettir. Türkler millî kuvvetlerine tamamıyla sahip oldukları devirlerde her şeyden evvel bunu tatmin etmeğe çalışmışlar, vücuda getirdikleri eserlerde, başlıca yabancı sanat unsurlarını kendi millî ruhlarıyla yoğurarak yeni bir şekil ortaya koymuşlardır. Örneğin Selçuklular devrine ait olan Tus'daki İmam Gazali türbesi, bu hususta bir misal olabilir: Duvarların pilastre (bir bölümü duvara gömülü sütun) ve hücrelerle birbirine bağlanması kısmen Yunan mimarisine kısmen de daha eski ananelere dayanır. Semerkand'daki Şah Zende türbesi ve Kör Emir diğer iki örnektir. Bu sanat tarzı Selçukluların yayılmasıyla birlikte batıya doğru gelerek Mısır Türk hükümdarları ve Selçuklu sanatı vasıtasıyla Orta Asya'dan, Horasan, İran, Ermenistan, El-Cezire, Anadolu ve Suriye sahalarına yayılmıştır (Köprülü 2005a: 227-228).

Camiler konusunda ise Araplar Suriye ve Mısır'da Akdeniz sanatının esas unsurları ve sütunları ile ibadethanelerini bina etmişlerdir. Acemler de İran'daki saraylarını yazlık ve kışlık eyvanları ile İslamiyet için ibadetgâh haline getirmişlerdir. Türkler ise burada bir mihver etrafında iki veya dört hali ihtiva eden geniş dört köşeli avlu taksimatını sanatlarına katmışlardır. Acem-Selçuklu zamanına ait İsfahan'daki Mescid-i Cuma ile veya Meşhed'deki İmam Rıza türbesi ile mukayese edilirse, çeşitli sahalarda olduğu gibi burada da fatih Türklerin iktibas ettikleri sanat şekline kendi ruhlarını ne suretle tesir ettirdiklerini ve ona ne suretle abidevi bir şekil verdikleri açık bir şekilde anlaşılır. Türkler yeni bir memlekete girdikleri zaman, aynı şey tekerrür etmiş: o memleketteki mevcut sanatı, maharetle işleyerek kendi ruhlarını o sanata kuvvetli bir şekilde katmışlardır. Türkler ayrıca meydana getirdikleri teşkilat sayesinde, zapt ettikleri yerlerle komşu memleketlerden bilhassa sanatkârlar getirmişlerdir. Bu sanatkârların taşıdıkları sanat ustalığını büyük millî sanatkârlar marifetiyle kendi millî sanatları haline getirmişlerdir (Köprülü 2005a: 228; 1981: 187-188).

Abbasi Halifesi Mu'tasım tarafından Türk askerlerini iskân için kurulan Samerra şehrinin harabelerinde keşfedilen bazı sanat eserlerinde Doğu Türkistan'daki sanat eserlerini vücuda getiren Türk zevkinin belirginliği açık bir surette görünmektedir (Köprülü 2005a: 137).

Köprülü'ye göre Türklerin İslam öncesi, kendi ruh ve zevklerine uygun, müstakil, millî ve oldukça tekâmül etmiş bir musikileri de vardı. Müsiki sahasıyla ilgili olarak Türk hakanlarının ordugâhlarında her gün dokuz kök yani dokuz muayyen beste çalınırdı. Bu adet sonraları aynı şekilde Selçuklulara, Cengizlilere, Harzemşahlara, Timurlulara ve Osmanlılara da geçmiştir. Bu besteler yiğitliği, kahramanlığı artıracak makamlardan oluşmaktaydı ve hepsinin usul ve tarzı belirliydi (Köprülü 2005a: 100).

Bu örnekleri Köprülü'nün benzer bakış açısıyla yaptığı tespitlerle artırmak mümkündür. Fuad Köprülü, Türk tarihiyle ilgili araştırmalarında ne yapmaya çalıştığını, Türk tarihindeki köken ve süreklilik, bütünlük vasfını, izlediği usulü eserlerine atıfta bulunarak kendi ifadeleriyle de şu şekilde özetlemektedir:

“Osmanlı Devleti'nin Namık Kemal'in romantik izahıyla 'dört yüz çadırılık bir aşiretten çıktığı' telakkisinin manasızlığı, Osmanlı edebiyatının Anadolu Selçukluları devri edebiyatının tabii bir devamı olduğu, hülâsa bütün Türk tarihinin ve Türk kültür tarihinin, menşelerinden bugüne kadar 'zaman ve mekân içinde bir bütün olarak tetkiki icap ettiği hakkındaki düşüncelerimi, 1913-1918 yılları arasında çıkan mecmualardaki yazılarımda geniş bir şekilde izah etmiş ve bu ana fikirlere dayanarak yapmış olduğum bazı tetkikleri de, bir örnek olarak ortaya koymuştum. O zamana kadar şark ve garp araştırmacıları tarafından hiç düşünülmemiş olan bu yeni görüş tarzı, ilk önce Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl adlı makalemde, bilhassa edebiyat tarihini ön plana almak suretiyle, geniş surette

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

izah etmiş, edebiyat tarihi, tarihin bir şubesi olduğu için, Türk tarihinin bütün şubelerinde bu görüşün hâkim olması gerektiğini göstermişim.

1919'da çıkan Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflarda, Anadolu'da Selçuklular devrinde inkişaf eden Türk kültür hayatının, Orta-Asya kültür hayatı ile nasıl sıkı sıkıya bağlı olduğunu, reddi imkânsız kat'î delillerle gösterdim.

1922'de Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda çıkan Anadolu'da İslâmiyet adlı tetkikte de, Anadolu Türklerinin dini tarihini, Anadolu'yu çevreleyen coğrafi sahaları ve Orta-Şark İslam dünyasındaki dini cereyanları bir bütün olarak tetkik etmedikçe, anlamak imkânı olmadığını belirterek, aynı usulün tatbikinden ayrılmamıştım. Ondan sonra çıkan bütün yazılarım, aynı usulün ve aynı esas fikirlerin tatbikinden çıkan, onların doğruluğunu ve kuvvetini teyit eden yeni deliller olarak telakki olunabilir" (Köprülü 2003: 26-27).

Sonuç

Her devrin bir ruhu olduğu söylenir. Ancak Fuad Köprülü'nün yaşadığı devir, farklı birçok eğilimin, gelişmenin yaşandığı bir devirdir. 19. ve 20. yüzyılda Batı'da ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler, tarihe bakış ve eğilimler doğal olarak Fuad Köprülü üzerinde de etkili olmuştur. Romantik tarihçilik, Şarkiyatçılık ve bilimsel tarihçiliğin tesirleri Fuad Köprülü'nün yaşadığı döneme damgasını vurmuştur. Köprülü'nün gençlik yıllarından itibaren kaleme aldığı eserlerinde bu tesirler farklı farklı tonlarda hissedilmektedir. Batı'daki birçok ilim adamından etkilendiği gibi, Türkiye'de Ziya Gökalp'in Köprülü üzerinde derin etkisi olmuştur. Köprülü, romantik tarihçilikten bilimsel tarihçiliğe geçiş sürecini hem kendi şahsında yaşamış, hem de Türk tarihçiliğindeki bu geçişi yönlendirmiş ve hızlandırmıştır. Bu geçiş sürecinde Türk tarihinin gelişimine uygun bir sentez oluşturarak, bunu ilmî bir usul ile sağlam temellere oturtmuştur. Bazı Batılı tarihçilerin Türk tarihine yönelik olumsuz yaklaşımlarına karşılık Köprülü, Türklerin İslamiyet'e girişlerinden önce de kendilerine has bir kültür ve medeniyete sahip olduklarını ispatlamaya çalışmıştır. 1920 sonrası yaptığı araştırmaların ağırlık noktasını, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması oluşturmuş, bu değişimi özgün bir Türk medeniyeti düşüncesiyle açıklamaya çalışmıştır.

Orta Çağ Türk-İslam tarihiyle ilgili araştırmalarının temelinde de bu anlayış yer almış, ele aldığı konuların ana temasını Türklerin İslam medeniyetine ve dünya tarihine katkıları oluşturmuştur. Yine bazı Batılı tarihçilerin Türklerin ancak Müslüman olduktan sonra hukuki müesseselere sahip oldukları iddiasına karşı çıkan Köprülü, Türklerin İslamiyet'ten önce de kendilerine özgü hukuki müesseselere sahip olduğunu örneklerle ortaya koyabilmiştir. Buna ilaveten, Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra da devlet yapılarında büyük bir değişiklik görülmediğini, eski Türklerdeki devlet düşüncesinin birçok hususta devam ettiğini kanıtlamıştır. Türk devlet anlayışındaki bu devamlılığı, kamu hukukuna ait bir takım ilkeler, idari, askerî ve saray teşkilatı, hâkimiyet anlayışı, mali sistem, memuriyet unvanları, adli teşkilat ve bazı hukuki sembollerle örneklemiştir. Göktürk, Uygur ve Oğuz devletlerinden kalmış hukuki müesseselerin daha sonraki dönemlerde de İslam dininin etkisi altında bazı değişikliklere uğramakla birlikte büyük ölçüde devam ettiğini kaynaklarıyla göstermiştir. Türk tarihinde her alanda izlerini sürmeye çalıştığı bu devamlılık çizgisinde özellikle Oğuz/Türkmenleri ön plana çıkartmıştır.

Köprülü, dönemin resmî tarih tezi ve Güneş-Dil teorisi karşısında bazılarının göre değişken, bazılarının göre itidalli ve bilimsel bir tutum sergileyerek Anadolu Türklüğünün tarihteki izlerini sürmeye çalışmıştır. Eserlerinde dönemin ideolojisine uygun olarak bir millet inşa etme projesine hizmet etme çabası içinde olduğu, milliyetçi yaklaşımı, Ziya Gökalp'in belirlediği programı çalışmalarına esas aldığı gibi iddialarla tenkitlere uğramıştır.

Köprülü'nün araştırmalarının Türk tarihçiliğe en önemli katkısı, Türklerin siyasi ve kültürel yapılarının bütünlük ve tekâmül sürecini ilmî bir usul ile ortaya koyma çabasıdır. Köprülü,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

tarihi süreklilik ve tedrici-hususi tekâmül kavramları etrafında geliştirdiği usul ile Türk tarihinin siyasi, sosyal ve kültürel kökenlerini Orta Asya'ya bağlamıştır. Dönemin yaygın anlayışının aksine Osmanlı geleneğini reddetmek yerine, bu köken ve süreklilik bağı ile Anadolu ve diğer coğrafyalardaki bütün Türk siyasi teşekküllerini de birbirlerine bağlamayı başarmıştır. Özellikle 1930'lardan sonraki çalışmalarının ana konusunu bu tarihi süreklilik ve tekâmül hususu oluşturmuştur. Bu çalışmaları yaparken İslam medeniyetinin oluşumunda önemli rollere sahip üç kültür dairesini mukayeseli olarak incelemek gerektiğine dikkat çekmiştir. Devamlılık unsurları, tekâmül süreci ve dış tesirleri İslam öncesi ve İslami dönem Türk hukuk müesseseleri, sosyal ve dini hayat etrafında inceleyen Köprülü, bu amaçla mukayeseli yöneme sık sık başvurmuştur.

Muhtelif eserlerinden verilen örneklerde görüldüğü gibi, Köprülü, bu usul ile Türk tarihinde kökenleri anayurtta aramış, İslam öncesi ve sonrası Türk tarihi ve kültürünü bir bütünlük ve süreklilik içinde ele almış, yabancı dış tesirleri mukayeselerle tespit etmiş ve en önemlisi Türk tarihinin ve kültürünün hususi bir tekâmülü olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu usul ile yaptığı çalışmalarında özellikle iki konuda yoğun bir şekilde tenkide uğramıştır. Türkiye'de daha çok millî edebiyat (Türkî-i Basit) konusunda tenkit edilirken, Batılı akademisyenler ise Köprülü'yü din ve tasavvuf tarihi alanında yazdığı eserler üzerinden tenkit etmektedirler. Ayrıca Türklerin sosyal hayatına dair tespitlerinde, Ziya Gökalp'in etkisiyle eski Türk dinini Gök Tanrı dininden ziyade, ağırlıklı olarak Şamanizm ve şamanlar üzerine kurmasından, kam ve şamanı birbirinden ayırmamasından kaynaklanan bir takım yanlış dayanaklar da bulunmaktadır. Diğer tespitlerinin büyük çoğunluğu ise hâlen geçerliliğini sürdürmektedir.

Oryantalizmin bir ürünü olarak Batı dışı toplumları basit bir bütünlük içerisinde ele alma eğilimi, Köprülü'nün çalışmalarıyla tam tersi bir neticeye ulaşmış, Türk tarihinin ve kültürünün devamlılığı, Türk tarihi çalışmalarının henüz çok yetersiz olduğu bir dönemde ana hatlarıyla birlikte ortaya konmuştur.

Ancak Türkoloji alanındaki çalışmalar Köprülü'nün açtığı yolda uzun süre devam etmemiş, onun yerleştirmeye çalıştığı multidisipliner (temel araştırma alanlarına dayanan) Türkoloji anlayışı Türkiye'de uzun süre yaşayamamıştır. Fuat Köprülü'nün çalışmalarında belirlediği ilmî usul ve yaklaşım, onun öğrencileri tarafından devam ettirilmiş olmakla birlikte, Köprülü'nün bu bütüncül yaklaşımı daha sonraları yavaş yavaş terk edilmiş, uzmanlaşmanın tabii bir gereği olarak Türk tarihinin belirli dönemleri üzerinde yoğunlaşma eğilimi başlamıştır. Günümüzdeki sosyal bilimciler arasında ise giderek daha da sınırlanmış alanlarda uzmanlaşma eğilimi belirlemiştir. Bu eğilimin bir takım faydaları olduğu gibi; zaman ve mekân itibarıyla çok dağınık bir yapı arz eden Türk tarihi ve kültüründe, ortak köken ve bütüncül tarih anlayışından uzaklaşmanın getirdiği bir takım zararları da görülmüştür.

Bu olumsuz etki özellikle sosyal bilimler ve ana bilim dalları arasında sınır belirleme çabalarına ve birbirleri arasında kopukluğa sebep olmuştur. Türk tarihine bütüncül bakarak, ortak köken ve süreklilik açısından yaklaşmak ve diğer kürsüler arasında bağlantı kurmak amacıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tarih alanında Umumi (Genel) Türk Tarihi kürsüsü kurulmuştur. Ancak günümüzde bu ana bilim dalı kan kaybetmekte, bazı akademik çevrelerde tarih çağ sistemi üzerine kurulmuş ana bilim dalı yapılmamasında gerekliliği tartışılmakta, çalışma sahası ve konuları kişisel yaklaşımlara göre değişmekte veya alanı sadece İslam öncesi Türk tarihiyle sınırlandırılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

KAYNAKÇA

- ACUN, Fatma (2009). “Siyasi Tarihle İlgili Çalışmalar Üzerinde Bir Değerlendirme (1920-1938)”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü*, I, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 133-142.
- AKMAN, Mehmet (2007). “Fuad Köprülü’nün Hukuk Tarihçiliği”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 4, (Güz 2007), 7-14.
- AKÜN, Ömer Faruk (2003). “Mehmed Fuad Köprülü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 471-486.
- ASILSOY, Abdülkerim (2008). *Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AYDIN, Suavi (2012). “20. Yüzyılın Başlarında Türkçülük, Türkoloji Çalışmaları ve Fuad Köprülü”, *Mehmet Fuat Köprülü*, (Editör: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 131-158.
- AYNUR, Hatice (2009). “Türkî-i Basit Hareketini Yeniden Düşünmek”, *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Mustafa İsen’e), Volume 4/5, Summer 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.852>, p. 34-59.
- BERKTAY, Halil (1991). “Dört Tarihçinin Sosyal Portresi”, *Toplum ve Bilim*, 54, (Yaz-Güz 1991), 19-45.
- BARTHOLD, W., M. Fuad Köprülü (1984). *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 6. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmed (1969). “Hakiki Köprülü”, *Türkiyat Mecmuası*, XV, 1-10.
- DRESSLER Markus (2012). “Fuad Köprülü’nün Tarih Yazısına Milliyetçiliğin Etkisi”, *Mehmet Fuat Köprülü*, (Editör: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 207-218.
- EĞRİBEL, Ertan (1995). “Fuat Köprülü’nün Tarihçiliği”, *Sosyoloji Dergisi*, 4, 49-60.
- ERSANLI, Büşra (2011). *İktidar ve Tarih Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GOLDEN, Peter B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çeviren: Osman Karatay), Ankara: Karam Yayınları.
- GÖKALP, Ziya (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İNALCIK, Halil-Bahaeddin Yediyıldız (2002). “Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 85-166.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1997). “Türkler”, *İslam Ansiklopedisi*, XII/II, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 142-280.
- _____, (1980). *Eski Türk Dini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- KARPAT, Kemal (2012). “Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı: Muhafazakâr Modern Bir Tarihçi”, *Mehmet Fuat Köprülü*, (Editör: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 13-23.

- KAYAPINAR, Levent (2012). “Özgünlük, Otantiklik ve Tarihsel İnşâ: Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri”, *Mehmet Fuat Köprülü*, (Editör: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 219-235.
- KAZANCIGİL, Aykut-Ayhan Vergili (2005). “Prof. Dr. Fuat Köprülü ve A.B.D.’li Çevirmeni Gary Leiser”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 7, (Mart 2005), 283-297.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- _____, (2003). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, (2004). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, (2005a). *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, (2005b). *Türk Tarih-i Dinîsi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, (2005c). *Anadolu’da İslâmiyet*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, (2005d). *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 8. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- _____, (1999). *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LEISER, Gary (2012). “Çağdaş Türkoloji Araştırmalarında Köprülü’nün Yeri”, *Mehmet Fuat Köprülü*, (Editör: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 29-37.
- MERMER, Ahmet (2009). “Türkî-i Basît’e Yeni Bir Bakış”, *Turkish Studies–International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Mustafa İsen’e), Volume 4/5, Summer 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.861>, p. 262-278.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1997). “Fuad Köprülü, Sosyal Tarih Perspektifi ve Günümüz Türkiye’sinde Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarında “Tarihin Saptırılması” Problemi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 221-230.
- _____, (2012). ““Postmortem” Eleştirilerin Odağında “Kült” Bir Tarihçi: Fuat Köprülü”, *Mehmet Fuat Köprülü*, (Editör: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 329-344.
- ORAL, Mustafa (2012). “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Tarihçilik ve Mehmet Fuad Köprülü”, *Mehmet Fuat Köprülü*, (Editör: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 159-179.
- ORTAYLI, İlber (2011). *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- PALABIYIK, M. Hanefi (2005). *Ord.Prof.Dr. M.Fuad Köprülü’nün İlmî Hayatı ve Tarihçiliği*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- PARK, George T. (1975). *The Life and Writings of Mehmet Fuad Koprulu: The Intellectual and Turkish Cultural Modernization*, Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University (PhD. Thesis).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

- SÖNMEZ, S. Erdem (2008). *Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarih Yazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'e*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- ŞİMŞEK, Ahmet-Ali Satan (2011). *Milli Tarihin İnşası (Makaleler)*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- TANYU, Hikmet (1980). *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- TAŞTAN, Yahya Kemal (2013a). "Fuad Köprülü: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Fuad Köprülü: Vakıfların Hukukî Mahiyeti*, (Hazırlayan: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 13-137.
- _____, (2013b). "Mehmed Fuad Köprülü'nün Tarihçiliği ve Vakıf Araştırmalarındaki Yeri", *Fuad Köprülü: Vakıfların Hukukî Mahiyeti*, (Hazırlayan: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 138-173.
- TEZCAN, Nuran (2012). "Fuad Köprülü'nün Türk Edebiyatı Tarihi Üzerine", *Mehmet Fuat Köprülü*, (Editör: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 93-118.
- TEZCAN, Semih (2012). "Fuad Köprülü ve Türkî-yi Basit", *Mehmet Fuat Köprülü*, (Editör: Yahya Kemal Taştan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 79-88.
- ULUDAĞ, Erhan (2009). "Dilde Sadeleşme ve Türkî-i Basit Hakkında Düşünceler", *Turkish Studies–International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Mustafa İsen'e), Volume 4/5, Summer 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.864>, p. 292-329.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

